

๖๐. เมตตากรุณาต่อคนโลก

Loving-Kindness as Worldly Requisites

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network. 2015

ความสำคัญของการเมตตา

สังคมที่แออัดด้วยผู้คนจำนวนมากเกินความพอดี ความต้องการของมนุษย์ที่มีมากกว่าสิ่งตอบสนองความต้องการนั้น ย่อมทำให้มนุษย์แก่งแย่งชิงดีกัน เพื่อความอยู่รอด เมื่อพฤติกรรมดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นเล่า ซ้ำซากกันมากขึ้น ย่อมมีผลกระทบกับความแปรปรวนของจิตใจ ที่นำไปสู่ความเห็นแก่ตัว ตรีหีนีชี เหนียว คิคร้าย และ เบียดเบียน ผู้อื่นแบบตั้งใจทำ จากความเป็นสังคมเกื้อกูลกัน ก็กลายเป็นเห็นแก่ตัว ไม่ให้อภัยกัน ทางธรรมเรียกว่า “มิจฉาทิฏฐิ” ที่ปฏิเสธด้วย “อนุสตรมมถ ๑๐” (กายทุจริต ๓-วจีทุจริต ๔-มโนทุจริต ๓) อันเป็นทางเสื่อมของชีวิตและจิตใจ ตัวอย่าง โดยไม่ต้องไปดูอื่นไกล เช่น สังคมคนกรุงเทพฯ หรือ เมืองใหญ่ในภูมิภาคของไทย ถ้าจะให้ชัดขึ้น เมืองใหญ่ในอินเดีย จีน ญี่ปุ่น อังกฤษ หรือ อเมริกา ความเจริญรุ่งเรือง ความศิวิไลซ์ ความมีอารยธรรม ทั้งหลายนั้น ไม่ได้เกิดมาจาก “ความเมตตา-ความมีเมตริจิต” ทุกอย่างย่อมมาจากความเบียดเบียนกันของผู้ที่แข็งแรงกว่า เช่น สงครามในตะวันออกกลาง ที่ทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ เพราะผลประโยชน์ของทรัพยากรน้ำมัน คนที่จะรวยได้ ต้องเกิดจากการเอาเปรียบผู้อื่น ทั้งทางตรงและทางอ้อม ไม่เอาเปรียบคนด้วยกัน ก็เอาเปรียบสัตว์ เอาเปรียบพืช เอาเปรียบเหวดเอา เอาเปรียบธรรมชาติ จนขณะนี้ ธรรมชาติขอเอาเปรียบกลับคืน โดยให้มนุษย์คิดชั่วๆ กับพวกตนเอง มอมหันตภัยพิบัติให้ที่มนุษย์คิดไม่ถึง ธรรมชาติจัดหนักถึงขั้นที่มนุษย์คิดย้ายเผ่าพันธุ์ไปดาวเคราะห์ดวงอื่นถึงจักรวาลอื่นด้วยซ้ำไป คนคิดจัญไรอุบาทว์จะไปอยู่ที่ไหนก็หนีภัยที่ตรงนั้น ไม่เชื่ออย่าลบหลู่ พระตถาคตจึงประกาศพระธรรมให้สัตว์ทั้งหลายเข้าใจให้ถูกต้อง เห็นสภาวะธรรมตามเป็นจริง เข้าใจถูกต้องตามจริงใน “กฎธรรมชาติ” ใช้เหตุผลและปัญญาให้เป็น ให้ระดับ “โมหะ-อวิชชา” อันเป็นรากเหง้าแห่งความชั่ว คือ “มิจฉาทิฏฐิ” –ความเห็นผิด ที่แปรปรวนกับ “สัมมาทิฏฐิ” ผู้สำเร็จถึง “อริยมรรค” ด้วยปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมมีจิตใจนัยใจคอได้รับการขัดเกลาเกิดสติปัญญาทั้งหลายให้สิ้นไป มีจิตใจที่สพรคด้วย “เมตตากรุณา” (อัปป์มัญญาธรรม) ที่เป็น “สามัญญทานิก-มโนธรรม” ต่อผู้อื่นหรือสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นสภาวะแห่งจิตใจที่จะหนุนช่วยและคำจูนมนุษย์โลกและเทวโลกได้จริง เมื่อมนุษย์ดับสิ้นไปจาก “มิจฉาทิฏฐิ” ฉะนั้น ในการพยากรณ์สภาพสังคมที่จะเป็น “ยุคมิลลัญญิ” นั้น จึงไม่ใช่เรื่องเกินจริง เพียงแต่เป็นเหตุการณ์ที่กินเวลาอีกนาน แต่ไม่เกินรอในบางสังคม ความละเอียดในการอบรมขัดเกลาอุปนิสัยให้อ่อนนุ่ม มีเมตตากรุณาต่อเพื่อสัตว์ทั้งหลายผู้ร่วมโลกนั้น ต้องเกิดขึ้นจากสถาบันครอบครัว ศาสนา การศึกษา และสังคม โดยรอบอย่างแท้จริง ในเมื่อท่านทั้งหลาย ก็ไม่ได้เป็นไป ก็พูด ก็สอน ก็อบรม ผู้ใกล้ชิดได้ ด้วยการเริ่มต้นเป็นตัวอย่างที่ดีจากตนเองก่อน ให้คุณค่าในตนเองก่อน ก็ย่อมเห็นคุณค่าของผู้อื่น ทำความดีไม่ต้องถึงเล่ห์หรือ เดียวตายก่อน ก็น่าเสียดายโอกาส เพราะชาติหน้าไม่รู้ว่าจะได้เกิดเป็นคนอีกหรือเปล่า.

บทความที่ ๖๐ ประจำปี ๒๕๕๘ – เมตตากรรณค้ำจุนโลก

วิถีชีวิตในมนุษย์โลกนี้ ต้องอยู่ร่วมกับคนที่มีความคิดที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง สิ่งหนึ่งที่เห็นได้ชัดว่า “มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีจิตใจโหดร้าย ไม่ต่างจากสัตว์เดรัจฉาน คือ สงครามที่กำลังกลายเป็นการล้างเผ่าพันธุ์” ความขัดแย้งกันของสังคมมนุษย์ไม่ได้มาจาก ความเห็นทางศาสนาเพียงอย่างเดียว ที่นำมาเป็นเครื่องมือโดยคนคิดชั่วบางกลุ่ม ยังรวมถึงความต้องการทางเศรษฐกิจและสังคม นั่นคือ แหล่งพลังงานจากทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อนำไปตอบสนองการอุปโภคบริโภคของสังคม ด้วยความนึกคิดมุ่งมั่นประทุษร้ายเอาเปรียบ หรือเบียดเบียนผู้อื่น ยิ่งในอนาคต โลกต้องเผชิญกับปัญหาภัยพิบัติธรรมชาติ พลเมืองล้นโลก ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยแห่งความทุกข์ยาก ความอดอยาก ความขาดแคลน อาหาร ยา รักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย เป็นต้น จนถึงหาปัจจัยแห่งความพินาศที่มาจาก “การแข่งขัน แก่งแย่ง ชิงดีกัน ที่ไร้ศีลธรรมและจริยธรรม” คือ “พวกหน้าด้านหน้ามีน” (ผู้ป่าเถื่อน) ประพฤติโดยงใจละเมิดความเป็นสังคมศิวิไลซ์ ไม่มีสมบัติผู้ดี ที่เรียกว่า “อารยชน-อารยธรรม” เราจะไปค้นหา “สัตบุรุษ” ในสมัยยุคข้างหน้า คงจะเป็นไปได้ยากขึ้น สังคมน่าจะมีพวก “อัสซซี-อัสตบุรุษ” คือ “สมาคมผู้คิดชั่วทำชั่ว” มีจำนวนมากขึ้นอย่างเหนียวแน่นอบอุ่น เพื่อแสวงหาให้ได้สิ่งที่ตนปรารถนา ไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนของผู้อื่น บรรดา “พาลปฤชนคนพาล” เหล่านี้ มีจำนวนมากขึ้น มีมากกว่ากลุ่ม “คนคิด-ดีทำดี” ที่เป็นกัลยาณมิตรอย่างแท้จริง นั่นคือ สังคมจะค่อยๆ เพิ่มพวกฝ่ายธรรมด่า มากกว่าพวกฝ่ายธรรมขาว เรื่องนี้ไม่ใช่เป็นวิสัยทัศน์ที่มองโลกในแง่ร้าย แต่เป็นเรื่องจิตปลอดภัยไว้ก่อน คนที่คิดจะทำดีนั้น จะทำดีหรือกุศลบุญได้ยาก เพราะขัดแย้งกับกระแสความชั่ว ที่เป็นสมัขนิยมในขณะนั้นไปหมด อุปมาเหมือนบรรยากาศคนไม่กินเหล้า แล้วเข้าไปอยู่ในวงเหล้า คนไม่เที่ยวกลางคืน ทะลึ่งอาจเอื้อมไม่รู้จักที่ต่ำที่สูงเข้าไปอยู่ในกลุ่มคนเที่ยวกลางคืน อะไรทำนองนั้น คือ ไปเลือกอยู่ในที่ไม่เหมาะสม เพราะเหตุแห่งชีวิต ในทางธรรมสำหรับภิกษุ เรียกว่า “อโศกร” มีร้านสุรา หึงแพศยา แม่หม้าย บ่อนการพนัน เป็นต้น ถ้าเป็นสมณเพศโดยนัยว่า “การบวชนี้ ชื่อว่า ความเป็นพระพุทธเจ้า” แล้วนั้นก็จะรวมถึง บ้านของพวกมิชฌาติภูจิกี้ดี บ้านที่มีภิกษา (ภิกษาจาร) เขาจำกัดไว้กี้ดี ชื่อว่า “อโศกรคาม” (ที่ไปบิณฑบาต) อันไม่ใช่ “โศกรคาม” ถ้าไม่รู้กี้ให้ถึงถามถึงที่เที่ยวจาริกไป “โคจร ปุจฉิตพุโพ” อย่างเช่น ถามถึงโศกรคามอยู่ใกล้หรือไกล ไม่ใช่เพราะไม่รู้กี้ทำเลยตามเลย การที่ไม่รู้แล้วไม่ถาม ถือเป็น “อกุศลกรรม-อกุศลวิบากกรรม” อย่างหนึ่ง อันเป็นกรรมของผู้ไม่ถามให้เข้าใจนั้น ให้พิจารณาเรื่องความไม่รู้เรื่องดีและชั่ว (พระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิคาย มัชฌิมป็นณาสก์ เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 20-21 FILE 20) ดังนี้

บทว่า “นิปกา” ด้วยอรรถว่า “มีปัญญาเฉลียวฉลาด” คือ *ภิกษุทั้งหลายมีปัญญา ประกอบด้วยความเฉลียวฉลาด มีปัญญา เลี้ยงชีพด้วยปัญญา สำเร็จการเลี้ยงชีวิต เพราะตั้งอยู่ในปัญญา* เหมือนอย่างภิกษุบางรูป แม้บวชในศาสนา เทียวไปใน “อโศกร ๖ เพราะเหตุแห่งชีวิต” คือ (๑) เทียวไปหาหึงแพศยา (๒) เทียวไปหาหึงหม้าย (๓) หึงสาวเทื่อ (๔) บัณเฑาะก์ (๕) โรงสุรา และ (๖) ภิกษุณี รวมทั้งคลุกคลีกับพระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา เดียรถีย์ สาวกของเดียรถีย์ คลุกคลีกับคฤหัสถ์ อันไม่

สมควร หรือ “สำเร็จการเลี้ยงชีวิตด้วยการแสวงหาอันไม่สมควร ๒๑ อย่าง” คือ **ทำเวชกรรม ทำทุตกรรม ทำการส่งข้าว ฝ่ำฝี่ ให้ยาพอกฝี ให้ยาระบายอย่างแรง ให้ยาระบายอย่างอ่อน หุงน้ำมันสำหรับนัตถ์ หุงน้ำมันสำหรับดื่ม ให้ไม้ไฟ ให้ใบไม้ ดอกไม้ ผลไม้ น้ำอาบ ไม้สีฟัน น้ำข้วนปาก ให้ดินผงขัดตัว พุดให้เขารัก พุดที่เล่นที่จริง ช่วยเลี้ยงดูเด็ก ช่วยส่งข้าวสาร** ชื่อว่า “ไม่เลี้ยงชีพด้วยปัญญาเฉลี่ยวณลาด” (ไม่ใช่กิจของสงฆ์—รวมถึงทำกิจกรรมทางการเมือง หรือทำขายตรง) คือ “สำเร็จการเลี้ยงชีวิตเพราะไม่ตั้งอยู่ด้วยปัญญา”

เพราะฉะนั้น สังคมจะดีจะชั่วอย่างไร ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะคฤหัสถ์หรือสมณะก็ตาม “การวางตนตั้งอยู่ด้วยปัญญา” เป็นเรื่องสำคัญยิ่ง ผู้ที่ร่างกายอ่อนแอและจิตใจหวนไหว “ไม่เกษมจากโยคะ” คือ ไม่สามารถดับระงับกิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในสงสารทุกข์ได้ จึงไม่ลุล่วง “โยคเกษมธรรม-ญายธรรม” ได้ อันเป็นธรรมที่ถูกต้อง (อริยมรรคมีองค์ ๘) ให้พิจารณาถึง ความเป็นพุทธะที่ต้องใช้ปัญญาหาสิ่งที่เป็นเหตุแห่งความเจริญ ดังพุทธพจน์ (พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๒ - หน้าที่ 198 FILE 14) ที่ว่า:

ภิกษุทั้งหลาย! สำหรับ “การแสวงหาที่ประเสริฐ” เป็นไฉน ภิกษุทั้งหลายบุคคลบางคนในโลกนี้ (๑) ตัวเองเป็นผู้มีความเกิด [ชาติ] เป็นธรรมดาอยู่แล้ว เห็นโทษในสิ่งที่มีความเป็นธรรมดา ย่อมแสวงหานิพพานที่ไม่เกิด เป็นที่เกษมจากโยคะ [กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในทุกข์] อันยอดเยี่ยม (๒) ตัวเองมีความแก่ [ชรา] เป็นธรรมดาอยู่แล้ว เห็นโทษในสิ่งที่มีความเป็นธรรมดา ย่อมแสวงหานิพพานที่ไม่แก่ เป็นที่เกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม (๓) ตัวเองมีความเจ็บไข้ [พยาธิ] เป็นธรรมดา เห็นโทษในสิ่งที่มีความเป็นธรรมดา ย่อมแสวงหานิพพานที่ไม่เจ็บไข้ เป็นที่เกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม (๔) ตัวเองมีความตาย โศกและเศร้าหมอง [มรณะ-โศก-ปริเทวะ] เป็นธรรมดาอยู่แล้ว เห็นโทษในสิ่งที่มีความเป็นธรรมดา ย่อมแสวงหานิพพานที่ไม่เศร้าหมอง เป็นที่เกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยม (ให้พิจารณาด้วย “ปฏิโลมปฏิจสงมุขปาถ” เพื่อดับ “อวิชา-ตัณหา” อันเป็นเหตุแห่งทุกข์ ที่เนื่องด้วยโยคะธรรมทั้งหลาย เมื่อเกิดปัญญาเห็นธรรมด้วย “กัมมัสสกตาปัญญา” คือ “ทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว” ตนเองต้องเป็นทายาทแห่งกรรมนั้นๆ ย่อมรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ทำจิตให้เบิกบาน วิวัฒน์ปัญญาให้ยิ่งยวด นั่นคือ “อธิปัญญา-อธิศีล-อธิจิตต์” แห่งไตรสิกขา ซึ่งมีปฏิฐานมาจาก “อริยมรรคมีองค์ ๘-อริยมรรค ๔” ฉะนั้นอย่าทำเล่น)

ภิกษุทั้งหลาย! นี้ “การแสวงหาที่ประเสริฐ” อีกอย่างหนึ่ง แม้การเว้น “การกระทำ ๕ อย่าง” มี (๑) เว้นขาดจากการ โกงด้วยตาชั่ง (๒) เว้นขาดจากการ โกงด้วยโลหะ-การ โกงด้วยของปลอม [ลาดทอง] (๓) เว้นขาดจากการ โกงด้วยเครื่องตวงวัด (๔) เว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวง และการตลบตะแลง (๕) เว้นขาดจาก การตัด การฟัน การฆ่า การจองจำ การตีชิง การปล้น การจี และกรรโชก “อโศจร ๖ แห่ง” และ “การแสวงหาที่ไม่สมควร ๒๑ อย่าง” แล้ว แสวงหาด้วยการเที่ยว

ภิกษา (ที่เขยวบิณทพบค = จาริกภิกษาจอร) ด้วยธรรม ด้วยสมม้เสมอ ก็ฟังทรวบว่า “เป็นการ
แสวงหาที่ประเสริฐทั้งนั้น”

จะนั้น คนทุกคนเมื่อมาเกิดในชาตินี้ ณ สถานที่ที่มีชื่อว่า “มนุษยโลก” อันเป็นภูมิที่อยู่ระหว่าง “นรก” กับ
“สวรรค์” แต่ถ้าพัฒนาตนเอง (ศีล-สมาธิ-ปัญญา) ให้ลุถึงเป็น “ภาวัตตต์-มคคสมังคี-ปฏิสัมภทปปีตตะ”
(พระอรหันต์ผู้พร้อมไปบูลย์ด้วยปัญญาแตกฉานแห่งจตุปฏิสัมภทาญาณ) ดีแล้ว ย่อมเสวยวิมุตติสุขได้
ใน “โลกุตตรภูมิ” ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดแห่งสัมมาปฏิปทาในพระพุทธศาสนา อย่าตัดท้อจิตใจตนเองว่า
“ชาตินี้ไม่ขอเห็นนิพพาน” (ผู้เขียนบรรยายเคยได้ยินจากปากอาจารย์สอนวิปัสสนากัมมัฏฐาน หรืออภิชชิ
บางตน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้เคยบวชแล้วสึกเป็นปุถุชนธรรมดา ลืมในจิตสำนึกว่า “การบวชนี้ ชื่อว่า ความ
เป็นพระพุทธเจ้า” แต่ขอกลับร่างเป็นชาวบ้านต๊อๆ เสียอย่างนั้น ผู้เขียนบรรยายได้รับเชิญไปช่วยให้กำลังใจ
ณที่ที่จะขอสึก ซึ่งแนะให้เห็นโอกาสทองแห่งชีวิตว่า คนจำนวนมากอยากบวชยังไม่ได้บวชเลย เมื่อมีโอกาส
อย่างนี้ดีแล้ว จะสึกออกมาทำไม และทำไมไม่คิดสืบทอดพระศาสนาต่อไป ตอนนี้ไม่คิดตริตรองขอสึก
ประคองจิตตั้งไว้ใน “กุศลวิตก” คือ ความตริกที่เป็นกุศล ความนึกคิดที่ตังาม ด้วย “เนกขัมมวิตก” คือ ความ
ตริกปลอดจากกาม ความนึกคิดในทางเสียสละ ไม่คิดในการปรนปรีอสนองความอยากของตน มาเป็นสามัญ
ชนธรรมดา “ผู้มีโสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส เป็นธรรมดา” การบวชเป็นเรื่องยาก แต่สึกเป็นเรื่อง
ง่าย ฟันมนต์สองสามคำก็สึกแล้ว ให้นึกตอนขอบวช กว่าจะเสร็จพิธีกรรมทางสงฆ์ได้ นานมาก เณรหลาน
องค์นั้น ไม่ขอสึกแล้ว เกิดปัญญาเห็นจริงแห่งเนกขัมมะด้วยอินทรีย์และพละ อันจริงแท้แน่นอนแล้ว และ
แล้วยังเป็นผู้มีโชคคิ ที่โยมแม่ ถือโอกาสได้นิมนต์ไปท่องทัศนศึกษาถึงแดนพุทธภูมิประเทศอินเดีย เมื่อปี
๒๕๕๘ ช่วงเดือนกุมภาพันธ์ ที่ผ่านมา สาธุ สาธุ สาธุ อนุโมทามิ...) อนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดง
พระธรรมเกี่ยวกับการแสวงหาในชีวิตมนุษย์ ที่เรียกว่า “ปริเยสนา ๒” ในข้อธรรมย่อทั้ง ๒ นี้ เทียบได้กับ
“อามิสปริเยสนา” และ “ธรรมปริเยสนา” ที่ตรัสไว้ใน “อังกุตตรนิกาย” แต่สำหรับคนสามัญทั่วไปนั้น
อาจารย์ภายหลังอธิบายว่า สำหรับในข้อแรกนั้น ด้วยอรรถว่า “มิจณาอาชีวะ” (คนที่จะโกงคน ย่อมมีข้ออ้าง
ว่าตนจนหรือทุกข์ยากจึงได้ทำชั่วและคิดชั่วเพิ่มเติมขึ้นอีก) ส่วนในข้อหลัง ด้วยอรรถว่า “สัมมาอาชีวะ” (ซึ่ง
เป็นธรรมที่คนชั่วจะมีอาการเป็นผื่นแพ้หนาวๆ ร้อนๆ มีคั่นเนื้อคั่นตัวในอุปนิสัยสันดาน คือ ทำดีมันยาก
จริงๆ แถมเทวปุตตมารกระหน่ำซ้ำอีกต่างหาก) ซึ่งในข้อนี้ ให้พิจารณาอย่างละเอียดด้วย “กัมมัสสกตาของ
ตน” ว่าควรเลือกอันใดอันเยี่ยม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

“ปริเยสนา ๒” หมายถึง การแสวงหา ได้แก่

- (๑) “อนริยปริเยสนา” คือ แสวงหาอย่างไม่ประเสริฐ แสวงหาอย่างอนารยะ นั่นคือ ตนเองเป็น “ผู้มี ชาติ-
ชรา-พยาธิ-มรณะ-โสกะ-และ-สังกิเลส เป็นธรรมดา” ก็ยังฝึแสวงหาแต่ “สิ่งอันมี ชาติ-ชรา-
พยาธิ-มรณะ-โสกะ-และ-สังกิเลส เป็นธรรมดา” อันเป็นการแสวงหาสิ่งที่ไม่ประเสริฐในชีวิต

(๒) “อริยปริเยสนา” คือ **แสวงหาอย่างประเสริฐ แสวงหาอย่างอารยะ** คือ คนเป็น **“ผู้มี ชาติ-ชรา-พยาธิ-
มรณะ-โศกะ-และ-สังกิเลส เป็นธรรมดา”** แต่รู้จักโทษข้อบกพร่องของสิ่งที่มีสภาพเช่นนั้นแล้ว ใฝ่
แสวงธรรมอันเกษมจาก “โยคธรรม” ทั้งหลายนั้น ที่เรียกว่า “โยคเกษมธรรม” คือ **“นิพพานแห่งอมต
ธาตุ”** อันไม่มีสภาพเช่นนั้น ซึ่งเป็นการแสวงหาสิ่งที่ประเสริฐในชีวิต

ฉะนั้น การบรรลุถึง “ปัญญาเห็นธรรม” ได้ นั้น บุคคลนั้นย่อมมีคุณชาติแห่งการปฏิบัติธรรมมาดี จึงจะลู่ถึง
ความสำเร็จนี้ได้ คือ “การแสวงหาถึงประเสริฐด้วยปัญญา” ซึ่งต้องประกอบด้วย “โกศล ๓” (Proficiency) คือ
ความฉลาด ความเชี่ยวชาญ และ “ปฏิสัมภิทา ๔” (Four Analytic Insights) ที่เรียกว่า “**จตุปฏิสัมภิทาญาณ**”
คือ ปัญญาแตกฉาน ซึ่งข้อธรรมหลักทั้ง ๒ นี้ เกี่ยวกับเขาวัวปัญญาไหวพริบโดยตรง ดังนี้

“โกศล ๓” หมายถึง ความฉลาด-ความเชี่ยวชาญ-ความรอบรู้หยั่งลึก ได้แก่

- (๑) “อายโกศล” คือ ความฉลาดในความเจริญ รอบรู้ทางเจริญ และเหตุของความเจริญ
- (๒) “อปลายโกศล” คือ ความฉลาดในความเสื่อม รอบรู้ทางเสื่อมและเหตุของความเสื่อม
- (๓) “อุปลายโกศล” คือ ความฉลาดในอุบาย รอบรู้วิธีแก้ไขเหตุการณ์และวิธีที่จะทำให้สำเร็จ

“**ปฏิสัมภิทา ๔**” หมายถึง **ปัญญาแตกฉาน** ได้แก่

- (๑) “**อรรถปฏิสัมภิทา**” ปัญญาแตกฉานในอรรถ ประชาแจ้งในความหมาย เห็นข้อธรรมหรือความย่อ
ก็สามารถแยกแยะอธิบายขยายออกไปได้โดยพิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่ง ก็สามารถคิด แยกแยะ
กระจายเชื่อมโยงต่อออกไปได้จนล่วงรู้ถึงผล
- (๒) “**สัมมปฏิสัมภิทา**” ปัญญาแตกฉานในธรรม ประชาแจ้งในหลัก เห็นอรรถอธิบายพิสดาร ก็
สามารถจับใจความมาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เห็นผลอย่างหนึ่ง ก็สามารถสืบสาวกลับไปหา
เหตุได้
- (๓) “**นิรุตติปฏิสัมภิทา**” ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ ประชาแจ้งในภาษา รู้ศัพท์ ถ้อยคำบัญญัติ และ
ภาษาต่างๆ เข้าใจใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตามได้
- (๔) “**ปฏิภาณปฏิสัมภิทา**” ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ ประชาแจ้งในความคิดทันการ มีไหวพริบ ชิม
ซาบในความรู้ที่มีอยู่ เอามาเชื่อมโยงเข้าสร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ ใช้ประโยชน์ได้สบ
เหมาะ เข้ากับกรณีเข้ากับเหตุการณ์

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า “**ปัญญา**” เป็นเรื่องสำคัญในการปฏิบัติธรรมของพระพุทธศาสนา และต้องเป็นปัญญาอัน
ถูกต้อง “**สัมมาปัญญา-สัมมาทิฐิ**” การเริ่มต้นคิดเห็นผิดเชื่ออย่างผิดๆ ก็หมายถึง จุดอวสานแห่งความ
นิพทายของการเจริญภาวนา เช่นเดียวกัน เพราะไม่ประกอบด้วย “**ปรโตโมสะ**” และ “**โยนิโสมนสิการ**” ธรรม
ทั้งหลายที่เป็นปรปักษ์กับ “**ปัญญา**” ได้แก่ (๑) “**อวิชา-ความไม่รู้จริง**” (อโยนิโสมนสิการ) แทนที่จะเป็น

“ญาณ” คือ ความหยั่งรู้ กับ “ทัศนนะ-ญาณทัศนนะ” คือ ความเห็นที่หยั่งรู้ด้วยญาณ กับ (๒) “โมหะ-ความหลง” (มฤตฐัสัจจะ คือ ความเป็นผู้มีสติหลงลืม ไม่มีสติ ระลึกรู้ตามไปไม่ได้ ระลึกย้อน ไปก็ไม่ได้ นึกไม่ออก จำไม่ได้ พันเพื่อน หลงลืม และ อสัมปชัญญะ-ความเป็นผู้ไม่มีสัมปชัญญะ ความเป็นผู้ไม่รู้ตัว ความไม่รู้ ไม่เห็น ขัดข้องเพราะอวิชชา ความหลง อกุศลมูล คือ โมหะ) แทนที่จะเป็น “สติ” คือ ความระลึกได้ และ “สัมปชัญญะ” คือ ความรู้ตัว หรือ ญาณ-ความรู้

อนึ่ง อรรถแห่งคำศัพท์ “โมหะ” [Delusion] คือ ความหลง (พระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 16 FILE 76) ดังนี้

“โมหะ” หมายถึง ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามความเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเอาให้ถูกต้อง ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา ความไม่กระทำให้ประจักษ์ ความทรมานปัญญา ความ โง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความลุ่มหลง ความหลงไหล อวิชชา โอฆะคืออวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัย คืออวิชชา ปริยภูฐานคืออวิชชา ลิมคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ

ส่วนอรรถแห่งคำศัพท์ “อวิชชา” [Ignorance] คือ ความไม่รู้จริง-ความไม่รู้แจ้ง (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค “ปัจจุยการ ๑๒” เล่ม ๗ ภาค ๑ - หน้าที่ 247-248 FILE 68) ดังนี้

- (๑) ภายสุจจริต ๓ คือ ฆ่าสัตว์-ลักทรัพย์-ประพฤตินอกในกาม วิจจริต ๔ คือ พุดปด-พุดต่อเสียด-พุดคำหยาบ-พุดเพื่อเจ้า มโนสุจจริต ๓ คือ เฟื่องเลี้ยงอยากได้-พยายาบท-เห็นผิด ได้ชื่อว่า “อกุศลกรรมบถ ๑๐” ดิเตยพระอริยเจ้าเป็นมัจฉาทิฎฐิ ยึดถือเอาการกระทำด้วยอำนาจมัจฉาทิฎฐิ อกุศลธรรมทั้งหมดนี้ ชื่อว่า “อวิทียะ” ความว่า “ไม่ควรได้” เพราะอรรถว่า ไม่ควรบำเพ็ญ ธรรมชาติใด ย่อมได้ซึ่ง “อวิทียะ” นั้น ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า “อวิชชา”
- (๒) ภายสุจจริต ๓ คือ เว้นจากฆ่าสัตว์ ๑ เว้นจากลักทรัพย์ ๑ เว้นจากประพฤตินอกในกาม ๑ วิจจริต ๔ คือ เว้นจากพุดปด ๑ เว้นจากพุดต่อเสียด ๑ เว้นจากพุดคำหยาบ ๑ เว้นจากพุดเพื่อเจ้า ๑, มโนสุจจริต ๓ คือ ไม่เฟื่องเลี้ยงอยากได้ ๑ ไม่พยายาบท ๑ เห็นชอบ ๑ ได้ชื่อว่า “กุศลกรรมบถ ๑๐” ไม่ดิเตยพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฎฐิ ถือมั่นการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฎฐิ กุศลธรรมทั้งหมดนี้ ชื่อว่า “วิทียะ” ความว่า “ควรได้” เพราะตรงกันข้ามกับ “อวิทียะ” นั้น ธรรมชาติใด ย่อมไม่ได้ซึ่ง “วิทียะ” นั้น ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า “อวิชชา”
- (๓) ธรรมชาติใด เพราะอรรถว่า (๑) ทำอรรถคือกองแห่งขันธทั้งหลายมิให้ปรากฏ คือ “ขันธ ๕” (๒) ทำอรรถคือความต่อแห่งอายตนะทั้งหลายมิให้ปรากฏ คือ “อายตนะ ๑๒” (๓) ทำอรรถคือความว่างแห่งธาตุทั้งหลายมิให้ปรากฏ คือ “ธาตุ ๑๘” (๔) ทำอรรถคือความเป็นใหญ่แห่งอินทรีย์ทั้งหลายมิให้ปรากฏ คือ “อินทรีย์ ๒๒” (๕) ทำอรรถคือความจริงแห่งสัจจะทั้งหลายมิให้ปรากฏ

คือ “อริยสัจ ๔” ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า “อวิชา” (๕) ทำไม่รู้เนื้อความในอรรถ ๔ อย่างที่กล่าวแล้ว ด้วยสามารถแห่งทุกข์โดยการบีบคั้น ด้วยสามารถแห่งสมุทัยโดยเป็นที่เกิดของทุกข์ ด้วยสามารถแห่งนิโรธโดยเป็นความสงบ ด้วยสามารถแห่งมรรคโดยเป็นทัสสนะ รวมทั้ง ด้วยสามารถแห่งสัจจะทั้งหลายมีทุกขสัจจะ สมุทัยสัจจะ นิโรธสัจจะ มรรคสัจจะ คือ “กิจในอริยสัจ ๔” ฉะนั้น จึงชื่อว่า “อวิชา”

(๔) ธรรมชาติใด ย่อมยังสัตว์ทั้งหลายให้เล่นไปในกำเนิด คติ ภพ วิญญาณฐิติ และ สัตตาวาสทั้งปวง ในสังสารวัฏ (ภvajักร-สงสารจักร) อันไม่มีที่สุด คือ “กฎแห่งกรรม” ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า “อวิชา”

(๕) ธรรมชาติใด ย่อมเล่นไปในบัญญัติทั้งหลายมีหญิงและบุรุษ เป็นต้น (สมมติสัจจะ-โลกสมมติ) อันไม่มีอยู่โดยปรมาตต์ (ปรมาตสัจจะ) ไม่เล่นไปแม้ใน “วิชขมานบัญญัติ” (บัญญัติสิ่งที่มีอยู่) มีชั้น อายตนะ ชาติ อินทรีย์ สัจจะ คือ “สัจจะ ๒” ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า “อวิชา”

(๖) อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า “อวิชา” เพราะปกปิดเสียซึ่งวัตถุและอารมณ์แห่งวิญญาณ มี จักขุวิญญาณ-โสตวิญญาณ-ฆานวิญญาณ-ชีวหาวิญญาณ-กายวิญญาณ-มโนวิญญาณ และธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็น “ปฏิจสมุปบาท” (ปัจจัยธรรม) และที่เป็น “ปฏิจสมุปปันนะ” (ปฏิจสมุปปันนธรรม)

(๗) โดยสรุป “อวิชา” คือ รากเหง้าแห่งวิภูษะ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ความไม่รู้ในความดับไปแห่งทุกข์ ความไม่รู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไปแห่งทุกข์ อีกนัยหนึ่ง “อวิชา” คือ ความไม่รู้ทุกข์ ๑ ไม่รู้ทุกขสมุทัย ๑ ไม่รู้ทุกขนิโรธ ๑ ไม่รู้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ๑ ไม่รู้ส่วนเบื้องต้น ๑ ไม่รู้ส่วนเบื้องปลาย ๑ ไม่รู้ทั้งส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย ๑ ไม่รู้ปฏิจสมุปบาทธรรมอันเป็นอทิปปัจจยตา ๑ นั่นคือ “สิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี”

(หมายเหตุ: อีกนัยหนึ่ง คือ ไม่เกิดปัญญาเห็นธรรม ด้วย “วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ” ที่เรียกว่า “ญาณ-วิชา” ได้แก่ หมวดแรก คือ ชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ = นามรูปปริจเจตญาณ-บุพเพนิวาสานุสติญาณ คือ ปัญญากำหนดแยกนามรูปได้ที่เป็นกองทุกข์ และระลึกชาติได้ กับหมวดหลัง คือ ปฏิจสมุปบาท ๑๒ รวมทั้ง ปฏิจสมุปปันนธรรม ทั้งหลาย = ปัจจยปริคคหญาณ-จตุปปาทญาณ-ทิพพจักขุญาณ คือ ปัญญาเห็นเหตุแห่งทุกข์ และปัญญากำหนดรู้จุดและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นไปตามกรรม รวมทั้ง จักขุทิพย์ ตาทิพย์ คือ ดูอะไรเห็นได้หมด)

ฉะนั้น โดยความเป็นจริง “อวิชา” เป็นปฏิบัติกรรมที่คัมภีร์คฤศณะใน “สัมมาทิฐิ ๕” ได้แก่

- (๑) “วิปัสสนาสัมมาทิฐิ” คือ อนุปัสสนา ๗ อนุปัสสนา ๑๐ วิปัสสนาญาณ ๕ ญาณ ๑๖ มหาวิปัสสนา ๑๘ วิชา ๑ วิชา ๘ อภิญา ๖
- (๒) “กัมมัฏฐกตาสัมมาทิฐิ” คือ อิทัปปัจจยตา-ปฏิจกสมุปบาท ไตรลักษณ์ จุฎุปปาตญาณ ทิพพจักขุญาณ (นามรูปปริจเฉทญาณ-ปัจจยปริคคหญาณ-สัมมสนญาณ)
- (๓) “มัลลสัมมาทิฐิ” คือ อริยมรรค ๔ อริยมรรคมีองค์ ๘ อริยสัจ ๔
- (๔) “ผลสัมมาทิฐิ” คือ อริยผล ๔ สามัญผล ๔ (สัมมาญาณ)
- (๕) “ปัจจเวกขณสัมมาทิฐิ” คือ ญาณ ๓ (สังขญาณ-กิจจญาณ-กตญาณ) กิจในอริยสัจ ๔ (ปริญา-ปหานะ-ตัจฉิกิริยา-ภาวนา) ที่เรียกว่า “ญาณทัสสนะอันมีปริวิภูฏ ๓” อาสวกชยญาณ (ความตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ-สัมมาวิมุตติ)

ในทางตรงกันข้ามกับ “มิจนาคทิฐิสภาวะ” นั้น ผู้ที่มีความศรัทธาและความเลื่อมใสใน “สัตถา ๔” คือ ความเชื่อประกอบด้วยเหตุผล ได้แก่ “กัมมัตถา-วิปากัตถา-กัมมัฏฐกตาสัตถา-ตถาคตโพธิสัตถา” และประการสำคัญ ความศรัทธาและความเลื่อมใสในหมวดนี้ ซึ่งตรงกับ “อนุศาสนิปาฏิหาริย์” (ข้อ ๓ ในปาฏิหาริย์ ๓) หมายถึง ปาฏิหาริย์คืออนุศาสนิ คำสอนเป็นจริง สอนให้เห็นจริง นำไปปฏิบัติได้ผลสมจริง เป็นอัศจรรย์ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงรังเกียจ “อิทธิปาฏิหาริย์” และ “อาเทศนาปาฏิหาริย์” แต่ทรงสรรเสริญอนุศาสนิปาฏิหาริย์ว่าเป็นเยี่ยม ศรัทธาในข้อธรรมหลักนี้ ได้แก่

- (๑) “อากมณัตถา” ความเชื่อความมั่นใจของพระโพธิสัตว์ อันสืบมาจากการบำเพ็ญสั่งสมบารมีทั้ง ๑๐ ประการ ที่เรียกว่า “ทศบารมี” หมายถึง ปฏิปทาอันขบถยิ่ง คุณธรรมที่ประพฤติดุปฏิบัติอย่างยิ่งยวด คือ ความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูง เช่น “ความเป็นพระพุทธเจ้า” และ “ความเป็นมหาสาวก” เป็นต้น
 - (๒) “อธิมัตถา” ความเชื่อมั่นของพระอริยบุคคล ซึ่งเกิดจากการเข้าถึงด้วยการบรรลุ “อธิมธรรม-อุตตริมนุสสธรรม” เป็นประจักษ์ นั่นคือ ธรรมชั้นบรรลุผลแห่งการปฏิบัติ เช่น ฌาน อภิญา มรรค ผล ซึ่งลู่ถึงด้วยสามารถแห่ง “ยถาภูตญาณทัสสนะ” ตามสภาพเป็นจริง
 - (๓) “โอภปปนัตถา-อโหมกขัตถา” ความเชื่อหนักแน่นสนิทแน่ว เมื่อได้ปฏิบัติก้าวหน้าไปในการเห็นความจริง เนื่องด้วย การเจริญภาวนาด้วย “กังขาวิตรณวิสุทธิ” (ความหมจดแห่งญาณเป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย ความบริสุทธิ์ขั้นที่ทำให้กำจัดความสงสัยได้ คือ กำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูปได้แล้วจึงสิ้นสงสัยในกาลทั้ง ๓ กำหนดรู้สมุทัยสัจ ได้จริง โดยปัญญาวิปัสสนาระหว่า
- (๑) “สัมมสนญาณ” (ญาณที่กำหนดพิจารณานามรูป คือ ชั้น ๕ ตามแนวไตรลักษณ์ กับ (๒) “อุทฺทพพยานุปัสสนาญาณ” (ข้อ ๑ ในวิปัสสนาญาณ ๕) หมายถึง ญาณอันตามเห็นความเกิด

และความดับ คือ พิจารณาความเกิดขึ้นและความดับ ไปแห่งเบญจขันธ์ จนเห็นชัดว่า สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นครั้งแล้วก็ต้องดับไปล้วนเกิดขึ้นแล้วก็ต้องดับไปทั้งหมด

(๔) **“ปสาทัทธา”** ความเชื่อที่เป็นเพียงความเลื่อมใสจากการได้ยินได้ฟัง อันเป็นความเลื่อมใสศรัทธาในอริยบุคคลหรือพระอริยสงฆ์ผู้เป็นกัลยาณมิตร ที่เรียกว่า **“อนุตตริยะ ๖”** หมายถึงภาวะอันยอดเยี่ยม สิ่งที่ยอดเยี่ยม ได้แก่ (๑) **“ทัสสนาอนุตตริยะ”** การเห็นอันเยี่ยม ได้แก่ การเห็นพระตถาคต และตถาคตสาวก รวมถึงสิ่งทั้งหลายที่จะให้เกิดความเจริญองกามแห่งจิตใจ (๒) **“สวานาอนุตตริยะ”** การฟังอันเยี่ยม ได้แก่ การสดับธรรมของพระตถาคต และตถาคตสาวก (๓) **“ลาภานาอนุตตริยะ”** การได้อันเยี่ยม ได้แก่ การได้ศรัทธาในพระตถาคตและตถาคตสาวก หรือการได้อริยทรัพย์ (๔) **“สิกขานาอนุตตริยะ”** การศึกษาอันเยี่ยม ได้แก่ การฝึกอบรมในอริศีล อริจิตต์ และอริปัญญา (๕) **“ปาริจริยานาอนุตตริยะ”** การบำเรออันเยี่ยม ได้แก่ การบำรุงรับใช้พระตถาคต และตถาคตสาวก (๖) **“อนุสสทานาอนุตตริยะ”** การระลึกอันเยี่ยม ได้แก่ การระลึกถึงพระตถาคต และตถาคตสาวก

ฉะนั้น ความศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาที่ประเสริฐนั้น ย่อมเป็นอีกหนทางหนึ่งที่ทำให้ปุถุชนกลายเป็น **“อริยบุคคล”** ได้ เช่นเดียวกัน หมายถึง **บุคคลผู้ประเสริฐ** ดังเช่น **“สัตธานุสारी”** (ข้อ ๗ ในอริยบุคคล ๗) หมายถึง **ผู้แล่นไปตามศรัทธา** หรือ **ผู้แล่นตามไปด้วยศรัทธา** คือ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุ **“โสดาปัตติผล”** ที่มีสัทธินทรีย์แก่กล้า อบรม **“อริยมรรค”** (อริยมรรคมืองค์ ๘-อริยมรรค ๔-อริยสัจจ์ ๔) โดยมีศรัทธาเป็นตัวนำ ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุผลแล้วกลายเป็น **“สัตทาวิมุต”** (ข้อ ๕ ในอริยบุคคล ๗) หมายถึง **ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา** คือ ท่านที่เข้าใจ **“อริยสัจจธรรม”** ถูกต้องแล้ว และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา (ญาณทัสสนะ) แต่มีศรัทธาเป็นตัวนำ หมายเอาพระอริยบุคคลผู้บรรลุ **“โสดาปัตติผล”** แล้วขึ้นไป จนถึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อ **“อรหัตตมรรค-อรหัตตผล”** ที่มีสัทธินทรีย์แก่กล้าในการปฏิบัติ

ในความเลื่อมใสศรัทธาอย่างแรงกล้าที่มีต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่เรียกว่า **“ตถาคตโพธิสัทธา”** หรือ **“พุทธมามกะ”** หมายถึง **“ผู้ถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นของเรา”** ๑ **ผู้รับเอาพระพุทธเจ้าเป็นของตน** ๑ **ผู้ประกาศตนว่าเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา** ๑ หรือ จะแสดงถึง **“พุทธบริษัท ๔”** หมายถึง **หมู่ชนที่นับถือพระพุทธศาสนา** ได้แก่ **“ภิกษุ-ภิกษุณี-อุบาสก-อุบาสิกา”** ฉะนั้น กลุ่มคณะ หมู่ชน นรชน คนเหล่านี้ ย่อมไม่เป็น **“มหัตถภัยบุคคล”** (อุบาทว์ชน) ต่อชาวโลก แต่จะเป็นผู้อยู่ในฐานะ **“กัลยาณมิตรตถตา”** คือ **ความมีกัลยาณมิตร** ด้วยไมตรีจิตที่โอบอ้อมอารีต่อผู้อื่น ด้วย **“เมตตาธรรม-เมตตากุณมา”** ที่เกิดจากการเจริญ **“ภาวนามัย”** คือ บุญที่สำเร็จด้วยการเจริญภาวนา ความดีที่ทำด้วยการฝึกอบรมจิตใจให้สุขสงบมีคุณธรรม เช่น เมตตากุณมา ที่เรียกว่า **“จิตตภาวนา”** (ข้อ ๓ ในภาวนา ๔) หมายถึง **การเจริญจิต พัฒนาจิต การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญองกามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากุณมา มีฉันทะ ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ และสดชื่นเบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นคนดี และฝึกอบรมเจริญปัญญาให้รู้เท่าทันเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง** ที่

เรียกว่า “ปัญญาภาวนา” (ข้อ ๔ ในภาวนา ๔) หมายถึง การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา ใ้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้ง โลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดปล่อยจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา

สำหรับการปฏิบัติในพระพุทธศาสนานั้น จะเน้นการพัฒนาปัญญาเป็นอันดับต้น ซึ่งเรียกว่า “อธิปัญญา” อันประกอบด้วย “สัมมาทิฏฐิ-สัมมาสังกัปปะ” ต่อไปจะเน้นการประพฤติที่ถูกต้องตามครรลองครองธรรม หรือที่บริสุทธิ์จนกลายเป็นศีล (ศีล ๕-ศีล ๘-ศีล ๑๐) ซึ่งเรียกว่า “อธิศีล” อันประกอบด้วย “สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ” จากนั้น ก็จะมุ่งเน้นถึงการทำให้จิตใจเบิกบานด้วยการเจริญสมาธิ ซึ่งเรียกว่า “อธิจิตต์” อันประกอบด้วย “สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ” ดังนั้น จะเห็นได้ว่า องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงต่อ ยอดองค์ความรู้ในการพัฒนาจิต ที่เรียกว่า “ฌานสมาบัติ” อันประกอบด้วย “รูปฌาน ๔-อรูปฌาน ๔-นิโรธสมาบัติ (สัญญาเวทยิตนิโรธ) ๑” ซึ่งเรียกว่า “อนุบุพพิหาร ๘” หมายถึง ธรรมเครื่องอยู่ที่ประณีตต่อกันขึ้นไปโดยลำดับ องค์ความรู้เหล่านี้ ย่อมเป็นปทัฏฐานในการพัฒนาทักษะการคิดองค์ความรู้ใหม่ๆ ให้เกิดขึ้นด้วย “ญาณทัสสนะ” (สมถนิมิต) คือ การเห็นสภาวะธรรมตามเป็นจริงด้วยปัญญาหยั่งรู้ จนเกิดเป็น “ปัญญาญาณ” (วิปัสสนานิमित) ที่เรียกว่า “ภาวนามยปัญญา” ด้วยเหตุนี้ การพัฒนาตนที่สำคัญๆ จึงประกอบด้วย “ภาวนา ๒” หมายถึง การเจริญ การทำให้เกิดให้มีขึ้น การฝึกอบรมจิตใจ ได้แก่ (๑) “สมถภาวนา” คือ การฝึกอบรมจิตใจให้เกิดความสงบ การฝึกสมาธิ ซึ่งมีบาทวิธิตมาจาก “กรุณา” เพราะอรรถว่า ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์ กับ (๒) “วิปัสสนาภาวนา” คือ การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริง การเจริญปัญญา ซึ่งมีบาทวิธิตมาจาก “ปัญญา” เพราะอรรถว่า ความรู้ทั่ว ปรินิพพานยังรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ศีลชั่ว คุณ โทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ดำเนินการ ทำให้ลุล่วง ล่วงพ้นปัญหา ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามเป็นจริง เพราะฉะนั้น การฝึกสมาธิ การเจริญสมาธิสมาบัติ นั้น ย่อมทำให้จิตใจงดงาม ผ่องใส เบิกบาน ร่าเริง ที่มีรากฐานมาจาก “เมตตา กรุณา” ที่หมายรวมถึง “พรหมวิหาร ๔-อัปปมัญญา ๔” ดังนี้

“พรหมวิหาร ๔” หมายถึง ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหัวใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่า “ดำเนินชีวิตหมจดจ่อ และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ” ได้แก่

- (๑) “เมตตา” คือ ความรักปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า
- (๒) “กรุณา” คือ ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์

- (๓) “มูทิตา” คือ ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีความสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการแจ่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีความสุข เจริญอกงามยิ่งขึ้นไป
- (๔) “อุเบกขา” คือ ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือ มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตรางู ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ (กัมมัสสกตา ปัญญา หรือ กัมมัสถา-วิปากัสถา) พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู เพื่อไม่ให้เกิด “การเสียดธรรม” ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขาได้รับผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับความรักผิดชอบของตน

ในการเข้าถึง “เมตตาธรรม” ที่แสดงนัยรวมถึง “อัปมัถฺญาธรรม” ทั้งหมด ๔ ประการ อาศัย “อำนาจแห่งสมาธิ” หรือ “สมถพละ” (สมถนิमित = เจโตวิมุตติ-ความหลุดพ้นด้วยอำนาจจิตตสมาธิ) เป็นปทัฏฐานสำคัญ ในการขัดเกลาจิตใจให้งดงามเป็น “ฉานจิตแห่งโสภณจิต” ที่มีคติดอยู่ใน “รูปาวจรจิต-อรูปาวจรจิต” ซึ่งถือเป็นความหลุดพ้นทางจิตใจ ตามนัยที่ว่า “เมตตาเจโตวิมุตติ-กรุณาเจโตวิมุตติ-มูทิตาเจโตวิมุตติ-อุเบกขาเจโตวิมุตติ” เพราะฉะนั้น การประกอบจิตที่ปฏิสังขตด้วย “อัปมัถฺญาธรรม” จึงเป็นบทบาทแห่งพุทธกิจที่สำคัญสำหรับชาวพุทธ ผู้ได้ชื่อว่า เป็น“พุทธมามกะ” ที่แท้จริงโดยนิตินัยและพฤตินัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งบรรดาเหล่า “พุทธบริษัท” ทั้งหลาย ดังนี้

ว่าด้วยวิโมกข์ ๖๘

(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภทวารค เล่ม ๗ ภาค ๒ - หน้าที่ 320-336 FILE 69)

(๔๕) “ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะอรรถว่า ภิกษุหม่อมใจไปในธรรมส่วนงามเท่านั้น” (อัปมัถฺญา ๔) อย่างไร

(๑) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีใจประกอบด้วย **เมตตา** แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ที่ทิศที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวางแผ่ไปตลอดโลก ทัวสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยใจประกอบด้วย **เมตตา** อันไพบุลย์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มี ความเบียดเบียน อยู่ เพราะเป็น **ผู้เจริญเมตตา** สัตว์ทั้งหลายไม่เป็นที่เกลียดชัง

(๒) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีใจประกอบด้วย **กรุณา** แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ที่ทิศที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวางแผ่ไปตลอดโลก ทัวสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยใจประกอบด้วย **กรุณา** อันไพบุลย์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มี ความเบียดเบียน อยู่ เพราะเป็น **ผู้เจริญกรุณา** สัตว์ทั้งหลายไม่เป็นที่เกลียดชัง

(๓) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีใจประกอบด้วย **มุทิตา** แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ที่ทิศที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวางแผ่ไปตลอดโลก ทัวสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยใจประกอบด้วย **มุทิตา** อันไพบุลย์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน อยู่เพราะเป็น **ผู้เจริญมุทิตา** สัตว์ทั้งหลายไม่เป็นที่เกลียดชัง

(๔) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีใจประกอบด้วย **อุเบกขา** แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ที่ทิศที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวางแผ่ไปตลอดโลก ทัวสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยใจประกอบด้วย **อุเบกขา** อันไพบุลย์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน อยู่เพราะเป็น **ผู้เจริญอุเบกขา** สัตว์ทั้งหลายไม่เป็นที่เกลียดชัง “ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะอรรถว่า ภิกษุน้อมใจไปในธรรมส่วนงามเท่านั้น” อย่างนี้

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เกิดความเข้าใจยิ่งขึ้น ให้พิจารณาหลักธรรมข้างล่าง ต่อไปนี้

เมตตาเจโตวิมุตติ-กรุณาเจโตวิมุตติ-มุทิตาเจโตวิมุตติ-อุเบกขาเจโตวิมุตติ มีอะไรเป็นคติ

(พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 314-317 FILE 30)

[๕๕๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกผู้มีวาตะอย่างนี้ ควรเป็นผู้อันเธอทั้งหลายพึงถามอย่างนี้ว่า ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ (๑) **เมตตาเจโตวิมุตติ** อันบุคคลเจริญแล้ว อย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด (๒) **กรุณาเจโตวิมุตติ** อันบุคคลเจริญแล้ว อย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด (๓) **มุทิตาเจโตวิมุตติ** อันบุคคลเจริญแล้ว อย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด (๔) **อุเบกขาเจโตวิมุตติ** อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกถูกเธอทั้งหลายถามอย่างนั้นแล้ว จักแก้ไม่ได้เลย และจักถึงความอึดอัดอย่างยิ่ง ซ้อนั้น เพราะเหตุไร เพราะเป็นปัญหาที่ถามในฐานะมิใช่วิสัย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่เคยเห็นบุคคลในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ที่จะยังจิตใจยินดีด้วยการแก้ปัญหานั้น เว้นเสียจาก ตถาคต สาวกของตถาคต หรือผู้ที่ฟังจากตถาคต หรือจากสาวกของตถาคต

[๕๕๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ **เมตตาเจโตวิมุตติ** (อันสัมปยุตต์ด้วยโพชฌงค์ ๗ ซึ่งเป็นธรรมเครื่ององค์ตรัสรู้ด้วยอำนาจแห่งสมาธิ) อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) ย่อมเจริญ **“สติสัมโพชฌงค์”** อันสหระคตด้วยเมตตา (๒) ย่อมเจริญ **“สัมมวิจยสัมโพชฌงค์”** อันสหระคตด้วยเมตตา (๓) ย่อมเจริญ **“วิริยสัมโพชฌงค์”** อันสหระคต

ด้วยเมตตา (๔) ย่อมเจริญ “**ปีติสัมโพชฌงค์**” อันสหระคด้วยเมตตา (๕) ย่อมเจริญ “**ปัสสัทธิ**
สัมโพชฌงค์” อันสหระคด้วยเมตตา (๖) ย่อมเจริญ “**สมาธิสัมโพชฌงค์**” อันสหระคด้วยเมตตา (๗) ย่อม
เจริญ “**อุเบกขาสัมโพชฌงค์**” อันสหระคด้วยเมตตา

อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ (๑) ถ้าเธอหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่า
ปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติอยู่ เธอก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๒) ถ้าหวังอยู่ว่า เรา
พึงมีความสำคัญว่า **ไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ปฏิบัติอยู่** ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๓) ถ้า
หวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่า **ปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติและสิ่งปฏิบัติอยู่** ก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิบัติใน
สิ่งไม่ปฏิบัติและสิ่งปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๔) ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่า **ไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ปฏิบัติและสิ่ง**
ไม่ปฏิบัติอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ปฏิบัติ และในสิ่งไม่ปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๕) ถ้าหวังอยู่ว่า เรา
พึงแยก **สิ่งไม่ปฏิบัติและปฏิบัติทั้งสองนั้นออกเสียแล้ว** วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ ก็ย่อมวางเฉย มี
สติสัมปชัญญะในสิ่งทั้งสองนั้นอยู่ หรือ (๖) อีกอย่างหนึ่ง เธอย่อมเข้าถึง “**สุภวิโมกข์**” อยู่ (ย่อมทราบชัด
สิ่งทั้งปวงว่าไม่งาม และย่อมทราบชัดแต่สิ่งที่ดีงามเท่านั้น) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าว “**เมตตาเจโต**
วิมุตติ” ว่า มี “**สุภวิโมกข์**” เป็นอย่างยิ่ง เพราะภิกษุเหล่านั้นยังไม่แทงตลอดวิมุตติอันยอดเยี่ยมในธรรมวินัยนี้
ปัญญาของเธอจึงยังเป็น โลกีย์

[๕๕๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ **กรุณาเจโตวิมุตติ** อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคต มีอะไรเป็น
อย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) ย่อมเจริญ “**สติสัมโพชฌงค์**” อันสหระคด้วยกรุณา (๒)
ย่อมเจริญ “**ชัมมวิจยสัมโพชฌงค์**” อันสหระคด้วยกรุณา (๓) ย่อมเจริญ “**วิริยสัมโพชฌงค์**” อันสหระค
ด้วยกรุณา (๔) ย่อมเจริญ “**ปีติสัมโพชฌงค์**” อันสหระคด้วยกรุณา (๕) ย่อมเจริญ “**ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์**”
อันสหระคด้วยกรุณา (๖) ย่อมเจริญ “**สมาธิสัมโพชฌงค์**” อันสหระคด้วยกรุณา (๗) ย่อมเจริญ
“**อุเบกขาสัมโพชฌงค์**” อันสหระคด้วยกรุณา

อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ (๑) ถ้าเธอหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่า
ปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติอยู่ เธอก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๒) ถ้าหวังอยู่ว่า เรา
พึงมีความสำคัญว่า **ไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ปฏิบัติอยู่** ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๓) ถ้า
หวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่า **ปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติและสิ่งปฏิบัติอยู่** ก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิบัติใน
สิ่งไม่ปฏิบัติและสิ่งปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๔) ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่า **ไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ปฏิบัติและสิ่ง**
ไม่ปฏิบัติอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ปฏิบัติ และในสิ่งไม่ปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๕) ถ้าหวังอยู่ว่า เรา
พึงแยก **สิ่งไม่ปฏิบัติและปฏิบัติทั้งสองนั้นออกเสียแล้ว** วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ ก็ย่อมวางเฉย มี
สติสัมปชัญญะในสิ่งทั้งสองนั้นอยู่ หรือ (๖) อีกอย่างหนึ่ง เพราะล่วง “**รูปสัญญา**” เสียโดยประการทั้ง
ปวง เพราะ “**ปฐิมสัญญา**” ดับไป เพราะไม่กระทำไว้ในใจซึ่ง “**นันทตสัญญา**” เธอค้ำหนึ่งอยู่ว่า “**อากาศ**

ไม่มีที่สุด” ย่อมบรรลु “อากาศาณญายตนะ” อยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าว “**กรุณาเจโตวิมุตติ**” ว่ามี “อากาศาณญายตนะ” เป็นอย่างยิ่ง เพราะภิกษุผู้ยังไม่แทงตลอดวิมุตติอันขวดยิ่งในธรรมวินัยนี้ ปัญญาของเธอจึงยังเป็น โลกีย์

[๕๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ **มุทิตาเจโตวิมุตติ** อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างไร มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) ย่อมเจริญ “**สติสัมโพชฌงค์**” อันสหระคด้วยมุทิตา (๒) ย่อมเจริญ “**สัมมวियสัมโพชฌงค์**” อันสหระคด้วยมุทิตา (๓) ย่อมเจริญ “**วิริยสัมโพชฌงค์**” อันสหระคด้วยมุทิตา (๔) ย่อมเจริญ “**ปีติสัมโพชฌงค์**” อันสหระคด้วยมุทิตา (๕) ย่อมเจริญ “**ปีสัทธสัมโพชฌงค์**” อันสหระคด้วยมุทิตา (๖) ย่อมเจริญ “**สมาธิสัมโพชฌงค์**” อันสหระคด้วยมุทิตา (๗) ย่อมเจริญ “**อุเบกขาสัมโพชฌงค์**” อันสหระคด้วยมุทิตา

อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ (๑) ถ้าเธอหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่า ปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติอยู่ เธอก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๒) ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่า ไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ปฏิบัติอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๓) ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่า ปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติและสิ่งปฏิบัติอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติและสิ่งปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๔) ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่า ไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ปฏิบัติและสิ่งไม่ปฏิบัติอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ปฏิบัติ และในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๕) ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงแยก สิ่งไม่ปฏิบัติและปฏิบัติทั้งสองนั้นออกเสียแล้ว วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ ก็ย่อมวางเฉย มีสติสัมปชัญญะในสิ่งที่ทั้งสองนั้นอยู่ หรือ (๖) อีกอย่างหนึ่ง เพราะล่วง “อากาศาณญายตนะ” เสียโดยประการทั้งปวง เธอค้ำนึ่งอยู่ว่า “**วิญญาณไม่มีที่สุด**” ย่อมบรรลุ “**วิญญาณญายตนะ**” อยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าว “**มุทิตาเจโตวิมุตติ**” ว่า มี “**วิญญาณญายตนะ**” เป็นอย่างยิ่ง เพราะภิกษุนั้นยังไม่แทงตลอดวิมุตติอันขวดยิ่ง ในธรรมวินัยนี้ ปัญญาของเธอจึงยังเป็น โลกีย์

[๖๐๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ **อุเบกขาเจโตวิมุตติ** อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างไร มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) ย่อมเจริญ “**สติสัมโพชฌงค์**” อันสหระคด้วยอุเบกขา (๒) ย่อมเจริญ “**สัมมวियสัมโพชฌงค์**” อันสหระคด้วยอุเบกขา (๓) ย่อมเจริญ “**วิริยสัมโพชฌงค์**” อันสหระคด้วยอุเบกขา (๔) ย่อมเจริญ “**ปีติสัมโพชฌงค์**” อันสหระคด้วยอุเบกขา (๕) ย่อมเจริญ “**ปีสัทธสัมโพชฌงค์**” อันสหระคด้วยอุเบกขา (๖) ย่อมเจริญ “**สมาธิสัมโพชฌงค์**” อันสหระคด้วยอุเบกขา (๗) ย่อมเจริญ “**อุเบกขาสัมโพชฌงค์**” อันสหระคด้วยอุเบกขา

อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ (๑) ถ้าเธอหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่า

ปฏิคุณในสิ่งที่ไม่ปฏิคุณอยู่ เธอก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิคุณในสิ่งที่ไม่ปฏิคุณนั้นอยู่ (๒) ถ้าหวังอยู่ว่า เราเพียงมีความสำคัญว่า ไม่ปฏิคุณในสิ่งปฏิคุณอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิคุณในสิ่งปฏิคุณนั้นอยู่ (๓) ถ้าหวังอยู่ว่า เราเพียงมีความสำคัญว่า ปฏิคุณในสิ่งไม่ปฏิคุณและสิ่งปฏิคุณอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิคุณในสิ่งไม่ปฏิคุณและสิ่งปฏิคุณนั้นอยู่ (๔) ถ้าหวังอยู่ว่า เราเพียงมีความสำคัญว่า ไม่ปฏิคุณในสิ่งปฏิคุณและสิ่งไม่ปฏิคุณอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิคุณในสิ่งปฏิคุณ และในสิ่งไม่ปฏิคุณนั้นอยู่ (๕) ถ้าหวังอยู่ว่า เราเพียงแยก สิ่งไม่ปฏิคุณและปฏิคุณทั้งสองนั้นออกเสียแล้ว วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ ก็ย่อมวางเฉย มีสติสัมปชัญญะในสิ่งทั้งสองนั้นอยู่ หรือ (๖) อีกอย่างหนึ่ง เพราะลวง “วิญญาณ์ัญญาตนะ” เสียโดยประการทั้งปวง เธอค้ำนิงอยู่ว่า “อะไรนิตหนึ่งไม่มี” ย่อมบรรล “อากิญจัญญายตนะ” อยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าว “อุเบกขาเจโตวิมุตติ” ว่า มี “อากิญจัญญายตนะ” เป็นอย่างยิ่ง เพราะภิกษุนั้นยังไม่แทงตลอดวิมุตติอันยวดยิ่ง ในธรรมวินัยนี้ ปัญญาของเธอจึงยังเป็นโลกีย์

ข้อพึงสังเกตประการหนึ่ง คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงไพบูลย์ด้วย “มหาโพธิสมภาร” อันประมวลเข้าได้ในธรรมใหญ่ ๒ ประการ คือ “กรุณา” และ “ปัญญา” คำศัพท์ว่า “โพธิสมภาร” หมายถึง (๑) **คุณความดีที่เป็นเครื่องประกอบของโพธิ** (๒) **คุณความดีทั้งหลาย เฉพาะอย่างยิ่ง ประดาบารมีที่เป็นส่วนประกอบอันรวมกันให้สำเร็จโพธิ คือ ความตรัสรู้ ตามปกติ หมายถึง ประดาบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ อันจะให้สำเร็จ “ความเป็นพระพุทธเจ้า”** และ คุณชาติแห่งโพธิสมภารที่ประกอบด้วย “กรุณา-ปัญญา” นั้น ย่อมเป็นปัจจัยให้ถึงพระพุทธคุณในข้อ “สตฺถา เทวมนุสฺसान” (ข้อ ๗ ในพุทธคุณ ๘) หมายถึง “**ความเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย**” กล่าวโดยสรุป “ความเป็นพระพุทธเจ้า” (ผู้รู้-ผู้ตื่น-ผู้เบิกบาน) โดยเฉพาะอย่างยิ่งบรรดาเหล่าอริยสาวกทั้งหลาย ย่อมประกอบด้วยพุทธคุณดังกล่าวนี้ คือ “**กรุณา-ปัญญา**” และย่อมกลายเป็น “**ครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย**” คือ “**ครูต้นแบบที่มีทั้งเมตตาธรรมและปัญญาธรรม**” อันมีตัวอย่างที่ดีในสังคมไทยสมัยสุโขทัย ที่มีคำกล่าวว่า “**วัดคือโรงเรียน**” ศิษย์วัดสมัยก่อนเป็นตัวอย่างที่ดี ที่มีทั้ง “**ปัญญา**” และ “**จริยธรรม**” คือ เป็นบุคคลที่ประกอบด้วย (๑) “**ความรู้แห่งปัญญาหยั่งรู้**” และ “**พรหมวิหาร ๔**” ได้แก่ “**เมตตา-กรุณา-มุทิตา-อุเบกขา**” ฉะนั้น “**ความเป็นอริยบุคคล**” กับ “**ความเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย**” นั้น ย่อมเป็น “**คุณความดีงามของความเป็นครู**” ซึ่งแตกต่างจากครูยุคสังคมข้าวสารในปัจจุบัน ที่ทำตนเป็นอภิปุคคลผู้บงการทั้งใน “**กรุณา**” และ “**ปัญญา**” (คนเป็นครูส่วนใหญ่เรียนหนังสือไม่เก่ง ตั้งแต่ช่วงปี ๒๕๑๕ เป็นต้นมา เช่น มีคติพจน์ว่า “**เรียนโง่ไปเรียนครู**” ในปัจจุบันกำลังเป็นครูใหญ่หรือผู้อำนวยการโรงเรียน โกล้เกษียรแล้ว สังคมไทยกำลังโศกคดี และที่น่าเวทนา สภาพครูส่วนใหญ่ในปัจจุบันเป็นหนี้สินล้นตัว เป็นทุกข์ ไม่สงบสุข หมดสภาพเป็นครู เพราะต้องหาเงินพิเศษเพิ่มเติม เช่น เป็นตัวแทนขายประกันภัย หรือเป็นพวกราชชาตรอง อันขัดแย้งกับความเป็นครูและจรรยาบรรณครู สิ่งนี้เป็นความจริงที่แน่นอน รอคการแก้ไขด่วน ไม่ต่างจากสภาพของชานาไทย) อย่าลืมว่า “**ใจดีแต่เรียนโง่ ก็ไม่สมควรเป็นครู เพราะไม่ประกอบด้วยปัญญาที่บริสุทธิ์และคุณธรรมที่ประเสริฐ**” ไม่สมกับเป็น “**ผู้รู้แห่งสัตบุรุษ**” หรือ “**ปราชญ์แห่งมุณี**” ได้จริง ฉะนั้น ความเป็นอริยบุคคลแห่งสัตบุรุษนั้น ย่อมแปรสภาพเป็น “**ครูใน**

จินตนาการ” ได้ ไม่ว่าจะเป็น “ครูทางโลก” หรือ “ครูทางธรรม” ก็ตาม นั่นคือ สามารถเป็น “กัลยาณมิตร” หรือ “มิตรแท้” ได้ เพราะในอีกแง่หนึ่ง คือ “**อริยบุคคลก็คือผู้รู้แจ้งโลก**” ตามนัยทางธรรมนั้น เรียกว่า “**โลกวิทู**” (ข้อ ๕ ในพุทธคุณ ๘) หมายถึง “**ความเป็นผู้รู้แจ้งโลก**” คือ พระพุทธเจ้าทรงรู้แจ้งสภาวะอันเป็น คติธรรมคาแห่งโลกคือสังขารทั้งหลายทรงหยั่งทราบอริยาศัยสันดานแห่งสัตว์โลกทั้งปวง ผู้เป็นไปตาม อำนาจแห่งคติธรรมคาโดยอ่องแท้ เป็นเหตุให้ทรงดำเนินพระองค์เป็นอิสระ พ้นจากอำนาจครอบงำแห่งคติ ธรรมดานั้น และทรงเป็นที่พึ่งแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้ยังจมอยู่ในกระแสโลกได้ แต่ในการถ่ายทอดความรู้หรือ เทคโนโลยีในทางโลก คือ “**การค้าขายความรู้ระหว่างบริษัทกับลูกค้า**” เช่น มหาวิทยาลัยเอกชน ไม่ได้ขาย ศิลธรรม เป็นเพียงแค่ “เงิน” แลกเปลี่ยนกับ “ความรู้” (ที่ผิดๆ ถูกๆ ที่เรียกว่า “**ดิจิทัลวานวิชา**” คือ ความรู้ที่ ไม่ได้ นำพาให้หลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง)

ฉะนั้น คำว่า “**ครูในอุดมการณ์-ครูในจินตนาการ**” ไม่น่าจะเป็นเพียงมโนภาพที่คิดขึ้นในใจเพียงฝ่ายเดียว พระพุทธศาสนานั้น จะนำหลักธรรมมาชี้แนะให้ผู้เลื่อมใสศรัทธา ได้พิจารณาตนเองให้เห็น “**ศักยภาพ**” (Potential) และ “**จิตวิญญาณ**” (Spirituality) นั่นคือ การกำหนดรู้ “**คุณค่าความเป็นมนุษย์ในภายในของ ตนเอง**” การเห็นคุณค่าของตนเองนั้น เป็นทักษะกระบวนการคิดที่สำคัญของผู้บำเพ็ญเพียรภาวนา ที่เรียกว่า “**อัตตสัมปทา**” (Self-Actualization) หมายถึง ความถึงพร้อมแห่งตนคือมีจิตใจซึ่งพัฒนาเต็มที่แล้ว ความถึง พร้อมด้วยตนที่ฝึกดีแล้ว การทำตนให้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติของผู้ที่พัฒนาแล้วโดยสมบูรณ์ ทั้ง ๔ ด้าน ได้แก่ “**กาย-ศีล-จิต-ปัญญา**” (ภาวนา ๔ = กายภาวนา-ศีลภาวนา-จิตภาวนา-ปัญญาภาวนา) เพื่อที่จะเป็น “**ภาวิตต์**” (ภาวิต ๔ = ภาวิตกาย-ภาวิตศีล-ภาวิตจิต-ภาวิตปัญญา บุคคลที่มีคุณสมบัติชุดนี้ครบถ้วนย่อม เป็นพระอรหันต์) คือ “**ผู้มีตนอันได้พัฒนาแล้ว**” ที่เรียกว่า “**อริยชน**” เพราะฉะนั้น “**ครูในอุดมการณ์-ครูใน จินตนาการ**” นั้น จึงหมายถึง “**พระอรหันต์-เทวดาเดินดิน**” ด้วยอรรถว่า “**พระอรหันต์ย่อมถึงพร้อมด้วย กรุณาและปัญญา**” ดังนั้น “**ภาวิตต์**” จึงเป็นบุคคลที่มี “**เมตตาธรรม**” อันเป็นพื้นฐานของอุปนิสัยใจคอ และ ประการสำคัญ คุณชาติของพระอรหันต์นั้น ต้องประกอบด้วยพุทธคุณที่ว่า “**วิชชาจรณสมบุญโน**” (ข้อ ๓ ใน พุทธคุณ ๘) หมายถึง ความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วย “**วิชชา**” คือ **ความรู้** และ “**จรณะ**” คือ **ความประพฤติ** คำว่า “**วิชชา**” (อริปัญญา) หมายถึง “**วิชชา ๓-วิชชา ๘**” ดังนี้ “**วิชชา ๓**” คือ **ความรู้แจ้ง** **ความรู้วิเศษ** ได้แก่ “**ปุพเพ นิવાसानุสสติญาณ-จุตูปปาตญาณ-อัสวักขยญาณ**” และ “**วิชชา ๘**” คือ “**วิปัสสนาญาณ (ญาณในวิปัสสนา) -มโนมยทธิ (ฤทธิ์สำเร็จด้วยใจ) -อิทธิวิชา (อิทธิวิธี-แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้) -ทิพโสต (หูทิพย์) -เจโตปริย ญาณ (ความรู้ที่กำหนดใจผู้อื่นได้) -ปุพเพนิวาसानุสสติ (ระลึกชาติได้) -ทิพจักขุ (ตาทิพย์) -อัสวักขย ญาณ (ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ)**” ส่วนคำว่า “**จรณะ**” (อริศีล-อริจิตต์) หมายถึง “**จรณะ ๑๕**” อันเป็น “**เสข ปฏิปทา**” คือ ทางดำเนินของพระเสขหรือข้อปฏิบัติของพระเสขที่กระทำอย่างสืบเนื่องอยู่เนื่องๆ เป็นนิตย์ เพื่อให้บรรลุ “**วิชชา: วิชชา ๓-วิชชา ๘**” ได้แก่ “**ศีลสัมปทา ๑**” คือ ความถึงพร้อมด้วยศีล “**อปัณณกปฏิปทา ๓**” คือ **อินทริยสังวร-โภชนมัตตัญญูตา-ชาคริยานุโยค “สัตถธรรม ๗”** คือ **ศรัทธา-hiri-โอดตปปะ-พหุสูต-วิ ริยารัมภะ-สติ-ปัญญา** และ “**ฌาน ๔**” คือ **ปฐมฌาน-ทุติยฌาน-ตติยฌาน-จตุตถฌาน** เมื่อจิตได้บรรลุสำเร็จ

ถึง “ปฐมฌาน” ที่ทำให้ปราศจากนิวรณ์ จนถึงปราศจาก “นิวรณ์ ๕: กามฉันทะ-พยาบาท-ถิ่นมิทธะ-อุทธัจจกุกกุจจะ-วิจิกิจฉา” และ “อวิชชา-อโรติ –อกุศลธรรมทั้งปวง” เมื่อได้บรรลุถึง “จตุตถฌาน” จนบรรลุถึง “อาเนญชา” คือ “อรุปรฌาน ๔” หลังจากนั้น จึงใช้ “ฌานสมาบัติ: รูปฌาน ๔-อรุปรฌาน ๔” เป็นปฏิฐานในวิปัสสนาต่อไป นั่นคือ “ญาณ ๑๖-โสฬสญาณ” หมายถึง ปัญญาแห่งความหยั่งรู้ ในที่นี้หมายถึงญาณที่เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปัสสนาตามลำดับ ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด

ในคราวนี้ ให้หวนกลับไปพิจารณาถึง “จิตใจ-อุปนิสัย-ใจคอ ของมนุษย์ในสังคมสมัยใหม่” อีกครั้งหนึ่ง ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น ตามนัยที่ว่า “มนุษย์ไร้ความเมตตาต่อสัตว์ทั้งหลายในมนุษย์โลกนี้ แม้แต่ตัวเอง” เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ผู้มีจิตใจไร้ “เมตตาธรรม” นั้น นิสัยใจคอย่อมประกอบด้วย “อกุศลกรรมบถ ๑๐” ได้แก่ (๑) กายทุจริต ๓ (๒) วาจาทุจริต ๔ และ (๓) มโนทุจริต ๓ ดังนี้

“อกุศลกรรมบถ ๑๐” หมายถึง ทางแห่งอกุศลกรรม ทางทำความชั่ว กรรมชั่วอันเป็นทางนำไปสู่ความเสื่อม ความทุกข์ หรือทุกข์ ได้แก่

(ก) “กายกรรม ๓” คือ การกระทำชั่วทางกายด้วย “กายทุจริต ๓”

(๑) ปาณาติบาต –การทำชีวิตให้ตกลง ปลงชีวิต

(๒) อทินนาทาน –การถือเอาของที่เขามิได้ให้ โดยอาการขโมย ลักทรัพย์

(๓) กามสุมิฉณาจาร –ความประพฤติดีในกาม

(ข) “วาจากรรม ๔” คือ การกระทำชั่วทางวาจาด้วย “วาจาทุจริต ๔”

(๔) มุสาวาท –การพูดเท็จ

(๕) ปิสฺสวาวาจา –วาจาต่อเสียด

(๖) ผรุสฺสวาจา –วาจาหยาบ

(๗) สัมผัปปลาปะ –คำพูดเพื่อเจ้อ

(ค) “มโนกรรม ๓” คือ การกระทำชั่วทางใจ “มโนทุจริต ๓”

(๘) อภิชฌา –เพ่งเล็งอยากได้ของเขา

(๙) พยาบาท –คิดร้ายผู้อื่น

(๑๐) มิจฉาทิฏฐิ –เห็นผิดจากคลองธรรม

สังคมมนุษย์ในอนาคตนั้น ต้องควบคุมพฤติกรรมสมาชิกสังคมด้วย “กฎหมาย” ที่เข้มงวดและรุนแรงขึ้น เพราะคนส่วนใหญ่ดิ้นรนเพื่อเอาตัวรอด จึงหลีกเลี่ยงจาก “มโนทุจริต ๓” ไปได้ยากมาก (๑) อภิชฌา –เพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๒) พยาบาท –คิดร้ายผู้อื่น และ (๓) มิจฉาทิฏฐิ –เห็นผิดจากคลองธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “วิหิงสา-ความเบียดเบียนผู้อื่น” โดยไร้มนุษยธรรมหรือศีลธรรม นั่นคือ “ความเมตตา” (พรหมวิหาร ๔) ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ที่พึงถือปฏิบัติต่อกัน นอกจากนี้ ความรู้สึกนึกคิดของคนส่วนใหญ่จึงละเมิดคุณธรรมคุ้มครองโลก ที่เรียกว่า “ธรรมคุ้มครองโลก ๒” ดังนี้

“**ธรรมคุ้มครองโลก ๒**” หมายถึง **ธรรมที่ช่วยให้โลกมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่เดือดร้อนและสับสนวุ่นวาย** ได้แก่

- (๑) “**hiri**” คือ ความละอายบาป ละอายใจต่อการทำความชั่ว
- (๒) “**otthappa**” คือ ความกลัวบาป เกรงกลัวต่อความชั่ว

นอกจากนี้ ยังห่างไกลจาก คุณธรรมที่ทำให้งาม และคุณธรรมที่เกื้อกูลการทำความดี ดังนี้

“**ธรรมทำให้งาม ๒**” หมายถึง **คุณธรรมที่จรโลงจิตใจให้งดงาม** ได้แก่

- (๑) “**chanda**” คือ ความอดทน อดได้ทนได้เพื่อบรรลุความดีงามและความมุ่งหมายอันชอบ
- (๒) “**sorajja**” คือ ความเสงี่ยม คือ อหยาอหยา รักความประณีตหมดจดเรียบร้อยงดงาม

“**ธรรมมีอุปการะมาก ๒**” หมายถึง **ธรรมที่เกื้อกูลในกิจหรือในการทำความดีทุกอย่าง** ได้แก่

- (๑) “**sati**” คือ ความระลึกได้ นึกได้ ตำนึกอยู่ไม่พลอ
- (๒) “**sammasampanna**” คือ ความรู้ซัด รู้ซัดสิ่งที่นึกได้ ตระหนัก เข้าใจซัดตามความเป็นจริง

อย่างไรก็ตาม “**ความเห็นผิดด้วยอาการ ๑๐ แห่งมิจฉาทิฏฐิ**” นั้น ย่อมนำมาสู่ “**กระบวนการแห่งความนึกคิด-สัญญาเจตนา**” (เจตนาทำให้เกิดกรรม) ที่เรียกว่า “**กระบวนการทัศน์**” (Paradigm) ที่เป็นฝ่ายธรรมคำ คือ “**อกุศลกรรม**” ไม่ว่าจะกระทำด้วยเจตนาหรือไม่เจตนาก็ตาม ถ้าคนส่วนใหญ่ในสังคม ไร้มตตาธรรม สังคม เช่นนั้น ก็ยังเข้าสู่ “**ยุคมิลลัตถิ**” หมายถึง **ยุคสมัยที่ผู้คนรบราฆ่าฟันและเบียดเบียนกัน มีความเสื่อมศีลธรรมครอบงำบุคคล** สำหรับคำว่า “**มิลลัตถิ**” แปลว่า “**มีความสำคัญในกันและกันว่า เหมือนอย่างเนื้อคือ เมื่อเห็นหน้ากันก็ฆ่ากันเหมือนอย่างเนื้ออีก**” (พระศรีอริย์ จอมศาสดาโลกอนาคต. สมชาย สุวรรณโปดก: ๒๕๓๗. หน้า ๒๕) และอะไรที่บ่งบอกอาการแห่งความถือผิดในความนึกคิดของมนุษย์ในยุคนี้ (พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๒ - หน้าที่ 18 FILE 69) ดังนี้

[๓๓๓] “**มิจฉาทิฏฐิ**” มีความถือผิดด้วยอาการ ๑๐ เป็นไฉน

- (๑) “**ทิฏฐิ**” คือ ความลบล้างด้วยความถือผิดแห่งมิจฉาทิฏฐิ อันกล่าวถึงวัตถุอย่างนี้ว่า “**ทานที่ให้แล้วไม่มีผล**” ทิฏฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุไม่ใช่ทิฏฐิ ทิฏฐิเป็นอย่างหนึ่ง วัตถุเป็นอย่างหนึ่ง ทิฏฐิและวัตถุ นี้เป็นมิจฉาทิฏฐิมิวัตถุผิดที่ ๑ มิจฉาทิฏฐิเป็นทิฏฐิวิบัติ บุคคลผู้ประกอบด้วยทิฏฐิวิบัตินั้น เป็นผู้มิทิฏฐิวิบัติ บุคคลผู้มีทิฏฐิวิบัติ ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรนั่งใกล้ บุรุษบุคคลผู้ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ย่อมมีคติแดนเกิดเป็น ๒ คือ (๑) **นรก** หรือ (๒) **กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน** ความลบล้างด้วยสัทธิกายทิฏฐิ สัทธิกายทิฏฐิและศีลทัฬหปรามาส เหล่านี้เป็นสังโยชน์และทิฏฐิ **กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ มานสังโยชน์ วิจิกิจฉาสังโยชน์ ภวราคสังโยชน์ อิสสาสังโยชน์ มัจฉริยสังโยชน์ อนุสัยสังโยชน์ อวิชชาสังโยชน์** เหล่านี้เป็นสังโยชน์ แต่ไม่ใช่ทิฏฐิ

ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ย่อมมีคติแดนเกิดเป็น ๒ คือ (๑) **นรก** หรือ (๒) **กัมมัตถ์ตัวดิรัจฉาน** ความลบลคำด้วยสักกายทิฏฐิ สักกายทิฏฐิและสีลัพพตปรัมมาส เหล่านี้เป็นสังโยชน์และทิฏฐิ **กามราคสังโยชน์ ปฏิมสังโยชน์ มานสังโยชน์ วิจิจฉาสังโยชน์ ภวราคสังโยชน์ อิตสาสังโยชน์ มัจฉริยสังโยชน์ อนุสัยสังโยชน์ อวิชชาสังโยชน์** เหล่านี้เป็นสังโยชน์ แต่ไม่ใช่ทิฏฐิ

(๑๐) “**ทิฏฐิ**” คือ ความลบลคำด้วยความถือผิดแห่งมิจฉาทิฏฐิ อันกล่าวถึงวัตถุอย่างนี้ว่า “**สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผู้ทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว สั่งสอนประชุมชนให้รู้ตาม ไม่มีในโลก**” ทิฏฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุไม่ใช่ทิฏฐิ ทิฏฐิเป็นอย่างหนึ่ง วัตถุเป็นอย่างหนึ่ง ทิฏฐิและวัตถุ นี้เป็นมิจฉาทิฏฐิมิวัตตผลคือ ๑๐ นี้เป็นมิจฉาทิฏฐิมิวัตต ๑๐ มิจฉาทิฏฐิเป็นทิฏฐิวิบัติ บุคคลผู้ประกอบด้วยทิฏฐิวิบัตินั้น เป็นผู้มิติฏฐิวิบัติ บุคคลผู้มีทิฏฐิวิบัติ ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรนั่งใกล้ บุรุษบุคคลผู้ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ย่อมมีคติแดนเกิดเป็น ๒ คือ (๑) **นรก** หรือ (๒) **กัมมัตถ์ตัวดิรัจฉาน** ความลบลคำด้วยสักกายทิฏฐิ สักกายทิฏฐิและสีลัพพตปรัมมาส เหล่านี้เป็นสังโยชน์และทิฏฐิ **กามราคสังโยชน์ ปฏิมสังโยชน์ มานสังโยชน์ วิจิจฉาสังโยชน์ ภวราคสังโยชน์ อิตสาสังโยชน์ มัจฉริยสังโยชน์ อนุสัยสังโยชน์ อวิชชาสังโยชน์** เหล่านี้เป็นสังโยชน์ แต่ไม่ใช่ทิฏฐิ มิจฉาทิฏฐิมีความถือผิดด้วยอาการ ๑๐ เหล่านี้

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า “**มิจฉาทิฏฐิมีความถือผิดด้วยอาการ ๑๐**” ได้แก่ (๑) **ทานที่ให้แล้วไม่มีผล** (๒) **ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล** (๓) **การเช่นสรวงไม่มีผล** (๔) **ผลวิบากแห่งกรรมที่บุคคลทำดีทำชั่วไม่มี** (๕) **โลกนี้ไม่มี** (๖) **โลกหน้าไม่มี** (๗) **มารดาไม่มี** (๘) **บิดาไม่มี** (๙) **สัตว์ผู้เกิดขึ้นก็ไม่มี** (๑๐) **สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผู้ทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว สั่งสอนประชุมชนให้รู้ตาม ไม่มีในโลก** ซึ่ง “**มิจฉาทิฏฐิ**” ดังกล่าวนี้ ส่งผลกระทบต่อความนึกคิดในใจที่จะแสดงพฤติกรรม โดยวิปलाส วิปริต หรือ อุบาทว์ ต่อตนเองและคนอื่นในสังคม จัดเป็น โศตรตระกูลในอภัพบุคคล ที่เรียกว่า “**ชนผู้หลงทิศ**” เพราะไม่เกิดแวแสงสว่างแห่งปัญญาใน “**อริยมรรคมีองค์ ๘**” กล่าวย่อ ปัญญาถูกกลุ่มมรรคด้วย “**อวิชชา**” คือ ความไม่รู้ อันเป็น รากเหง้าแห่งวิภูษะ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ความไม่รู้ในความดับไปแห่งทุกข์ ความไม่รู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไปแห่งทุกข์ อีกนัยหนึ่ง หมายถึง “**อวิชชา ๘**” คือ ความไม่รู้ทุกข์ ๑ ไม่รู้ทุกขสมุทัย ๑ ไม่รู้ทุกขนิโรธ ๑ ไม่รู้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ๑ ไม่รู้ส่วนเบื้องต้น ๑ ไม่รู้ส่วนเบื้องปลาย ๑ ไม่รู้ทั้งส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย ๑ ไม่รู้ปฏิจจสมุปปาทธรรมอันเป็นอทิปปัจจยตา ๑ นั่นคือ “**สิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี**” หรือในอีกนัยหนึ่ง คือ “**ความคิดไม่ออก-พูดบอกไม่เป็น**” (มหันตชื้อบื้อ) แต่ไม่ “**ชื้อเหมือนแมวนอนหวด**” (ทำเป็นชื้อไม่มีเล่ห์เหลี่ยม)

นอกจากนี้ “มิจฉาทิฏฐิมีความถือผิดด้วยอาการ ๑๐” ยังทำให้เกิด “ทิฏฐิ ๒-ทิฏฐิ ๓-ที่สุด ๒ อย่าง-ลัทธินอกพระพุทธศาสนา ๓” อันนำไปสู่ “มิจฉาทิฏฐิ” และ “ทิฏฐิวิปตติ” ดังนี้

“ทิฏฐิ ๒” หมายถึง ความเห็น-ความเห็นผิด ได้แก่

- (๑) “สัตตตทิฏฐิ” คือ ความเห็นว่าเที่ยง, ความเห็นว่ามิออตตาและโลกซึ่งเที่ยงแท้ยั่งยืนคงอยู่ตลอดไป
- (๒) “อุจเจททิฏฐิ” คือ ความเห็นว่าขาดสูญ, ความเห็นว่ามิออตตาและโลกซึ่งจักพินาศขาดสูญหมดสิ้นไป

“ทิฏฐิ ๓” หมายถึง ความเห็น-ความเห็นผิด ได้แก่

- (๑) “อภิริยทิฏฐิ” คือ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ เห็นว่าการกระทำไม่มีผล
- (๒) “อเหตุกทิฏฐิ” คือ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย
- (๓) “นัตถิกทิฏฐิ” คือ ความเห็นว่าไม่มี เห็นว่าไม่มีการกระทำหรือสภาวะที่จะกำหนดเอาเป็นหลักได้

“ที่สุด ๒ อย่าง-อันตา ๒” หมายถึง ข้อปฏิบัติหรือการดำเนินชีวิตที่เอียงสุด ผิดพลาดไปจากทางอันถูกต้อง คือ “มัชฌิมาปฏิปทา” ได้แก่

- (๑) “กามสุขัลลิกานุโยค” คือ การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข
- (๒) “อตัตถิลมถานุโยค” คือ การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง, การบีบคั้นทรมานตนให้เดือดร้อน

“ลัทธินอกพระพุทธศาสนา ๓” หมายถึง “ติดตายตนะ” แปลว่า “แดนเกิดลัทธิตุมนุมหรือประมวลแห่งลัทธิตุมนุม” ที่ขัดแย้งหรือเป็นปรปักษ์กับแนวคิดทางสายกลางแห่งปัญญา คือ “มัชฌิมาปฏิปทา” ได้แก่

- (๑) “ปุพเพกตเหตุวาท” ลัทธิตุมนุมเก่า คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม **ล้วนเป็นเพราะกรรมที่ได้ทำไว้ในปางก่อน** เรียกสั้นๆ ว่า “ปุพเพกตเหตุวาท”
- (๒) “อิสสรนิมมานเหตุวาท” ลัทธิตุมนุมใหม่ คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม **ล้วนเป็นเพราะการบันดาลของเทพผู้ยิ่งใหญ่** เรียกสั้นๆ ว่า “อิสสรกรรมวาท” หรือ “อิสสรนิรมิตวาท”
- (๓) “อเหตุอปัจจัยวาท” ลัทธิตุมนุมใหม่ คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม **ล้วนหาเหตุหาปัจจัยมิได้ คือ ถึงคราวก็เป็นไปเอง** เรียกสั้นๆ ว่า “อเหตุวาท”

หมายเหตุ: การปฏิบัติในพระพุทธศาสนานั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงชี้แนะให้ใช้เหตุผลประกอบด้วยปัญญาในการไตร่ตรองพิจารณาเหตุการณ์ทุกอย่างที่กำลังเผชิญหน้าอยู่ ในการดำเนินชีวิตทางโลก และการปฏิบัติธรรม ความไม่รู้จริงแห่งอวิชา และความหลงใหลแห่งโมหะ จะนำความเสียหายมาสู่ชีวิต เพราะขาดการมนสิการใส่ใจอย่างถูกต้อง คือ “คิดผิด ย่อมได้สิ่งที่ผิด” ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสสอนอย่างได้เชื่อ

อะไรง่ายๆ ไม่มีเหตุผล การใช้เหตุผลที่สร้างกุศลกกรรม จึงเป็นคุณชาตสำคัญของผู้ปฏิบัติธรรม ไม่หลงมกมาย เพราะความไม่รู้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มีพวก **อัสซี** หรือ **เดยรลีย์** เข้ามาบวชจำนวนมากขึ้น เป็นพวกจอมปลอมหรือดวงโลก จนรวมทั้งพวกที่น่าอัปยศยิ่ง คือ **“ติตติยปักกันตะกะ”** คือ **ผู้ไปเข้ารีตเดยรลีย์ทั้งเป็นภิกษุ** สามัคคีธรรมพากันแสดง **“ทฤษฎีวิบัติ”** ทั้งหลายในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นหน้าที่ของบรรดาพุทธบริษัทและพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ต้องร่วมมือกันป้องกันคนเหล่านี้ออกจากพระศาสนา เพราะฉะนั้น อย่าหลงเชื่อใครง่ายๆ ให้พิจารณาสภาวะธรรมทั้งหลายด้วยปัญญาที่ถูกต้องของตนเอง หักฐู้จักตอบว่า **“ไม่ –No, it’s not. Sir! = อีค... บ่แม่น โด้ย... ข้าฯ น้อย”** (ผู้มีคติ ๒ คือ ไม่ตายมากกว่าตาย) ไม่ใช่รู้จักตอบแล้ว **“ใช่ – Yes, it is. Sir! = แม่นอีหลี โด้ย... ข้าฯ น้อย”** คงไม่ใช่คำตอบที่ถูกต้อง **“นี่คือเหยื่อ หรือผู้หลงบุญ”** (ตายสถานเดียว) ถ้าไม่ประกอบด้วยเหตุผลและปัญญา อนึ่ง **“กาลามสูตร”** เรียกอีกอย่างว่า **“เกสปุตติยสูตร–เกสปุตตสูตร”** ดังรายละเอียดต่อไปนี้

“กาลามสูตร” หมายถึง สูตรหนึ่งใน **“คัมภีร์ติกนิบาตรอังคุตตรนิกาย”** พระพุทธเจ้าตรัสสอนชนชาวกาลามะแห่งเกสปุตตนิคม ในแคว้นโกศล **ไม่ให้เชื่อมงายไร้เหตุผลตามหลัก ๑๐ ข้อ ต่อเมื่อใด พิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า **“ธรรมเหล่านั้น เป็นอกุศล–เป็นกุศล มีโทษ–ไม่มีโทษ เป็นต้น แล้วจึงควรละหรือถือปฏิบัติตามนั้น”**** (แต่ถ้ารู้ว่กำลังคบอยู่กับคนชั่ว นั่นคือ เหตุแห่งความวิบัติ ถอยหาสัปปายะดีกว่า อย่าดีอะไรนะ เพราะคนส่วนใหญ่ ถึงจุดอวสานตายแน่ เพราะเชื่อและวางใจคนชั่วกินพอกดีและเกิน ไป จึงได้เสียธรรม ผิดด้วยหรือที่วางใจคน ไม่ผิด แต่อาจช่วยได้ เพราะความประมาทเลินเล่อ ไม่รอบคอบ) ดังนี้

- (๑) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการฟังตามกันมา
- (๒) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการถือสืบๆ กันมา
- (๓) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการเล่าลือ
- (๔) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
- (๕) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยตรรก
- (๖) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการอนุมาน
- (๗) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล
- (๘) **อย่าปลงใจเชื่อ** เพราะเข้ากันได้กับทฤษฎีของตน
- (๙) **อย่าปลงใจเชื่อ** เพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าเชื่อ
- (๑๐) **อย่าปลงใจเชื่อ** เพราะนับถือว่าท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา

อย่างไรก็ตาม **“ธรรมโอสถ”** ที่จะใช้บรรเทารักษา **“โรคโง่งมแห่งอวิชชา”** (โง่งมเท่าตน = โง่งที่สุด) นี้ จะใช้ยารากไม้สมุนไพรไทยฉบับดั้งเดิมทำพระจันทร์หรือโรงพยาบาลอภัยภูเบศรนั้น คงเอาอาการไม่อยู่ปกติแน่นอน ถ้าวินิจฉัยอาการของโรคแล้ว น่าจะเกิดจาก **“ความประมาทปัญญา”** สืบเนื่องจากการไม่เจริญภาวนาด้วย **“อัปมาทะ–โยนิโสมนสิการ–กัลยาณมิตตตา”** ดังนี้

- (๑) “อัมปมาทะ” คือ **ญาณ-ความรู้** หรือตามนัยนี้ **ความไม่ประมาท** คือ ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ หรือความเพียรที่มีสติเป็นเครื่องเร่งเร้าและควบคุม ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติ และการกระทำทุกอย่าง ระมัดระวังตัว (มีสติสัมปชัญญะ) ไม่ยอมถดถอย ไปในทางเสื่อม รอบรู้เหตุแห่งความเจริญและความเสื่อม แต่ไม่ยอมพลาดโอกาสสำหรับความดีงาม และความเจริญก้าวหน้า ตระหนักในสิ่งที่พึงทำและพึงละเว้น ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่อันจะต้องรับผิดชอบ ไม่ยอมปล่อยให้ประมาทเลินเล่อ กระทำการด้วยความจริงจัง รอบคอบ และรวดเร็วเรื่อยไป
- (๒) “โยนิโสมนสิการ” คือ ประกอบด้วยความคิดด้วย **ญาณทัสสนะ-ปัญญาเห็นธรรมโดยปฏิจางสมุพบาท** (มีทั้งฌานและญาณ) หรือตามนัยนี้ “**การใช้ความคิดถูกวิธี**” คือ การทำในใจโดยแยกแยะออกมองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า สืบหาเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออกพิจารณาเหตุด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธี ให้เห็นสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย และ
- (๓) “**กัลยาณมิตรตตา**” คือ การปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมทางสังคม หรือตามนัยนี้ “**ความมีกัลยาณมิตร**” คือ มีผู้แนะนำ สั่งสอน ที่ปรึกษา เพื่อนที่คบหาและบุคคลผู้แวดล้อมที่ดี ความรู้จักเลือกเสวนาบุคคล หรือ เข้าร่วมหมู่กับท่านผู้ทรงคุณทรงปัญญา มีความสามารถ ซึ่งจะช่วยเหลือ สนับสนุน ชักจูง ชี้ช่องทาง เป็นแบบอย่าง ตลอดจนเป็นเครื่องอุดหนุนเกื้อกูลแก่กัน ให้ดำเนินก้าวหน้าไปด้วยดี ในการศึกษาอบรม การครองชีวิต การประกอบกิจการ และธรรมปฏิบัติ สิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี นั่นคือ การคบหาสมาคมกับอริยบุคคลหรือสัตบุรุษ

อย่างไรก็ตาม ธรรมทั้งหลายที่ค้ำจุนเกื้อหนุนกันนั้น ทำให้เกิด “**ญาณสัมปยุตต์**” คือ ประกอบด้วยปัญญาญาณแห่งการหยั่งรู้ นั่นคือ คิดพิจารณาเป็นในภูมิแห่งวิปัสสนา ยิ่งเจริญปฏิบัติมาก ยิ่งทำให้ปัญญาเจริญสมบูรณ์อย่างไพบูลย์ยิ่ง อนึ่ง ธรรมข้ออื่น ที่ได้รับยกย่องคล้ายกับ “โยนิโสมนสิการ” (Systematic Attention) นี้ ในบางแง่ อันเป็นบาทวิถีสำคัญยิ่งในการพัฒนากระบวนการคิดทั้งทางโลกและทางธรรม ได้แก่

- (๑) อัมปมาทะ-ความไม่ประมาท
- (๒) วิริยารัมภะ-การปรารภความเพียร ทำความเพียรมุ่งมั่น
- (๓) อัมปิจจตา-ความมักน้อย ไม่เห็นแก่ได้
- (๔) สันตุกฺขี -ความสันโดษ
- (๕) สัมปชัญญะ -ความรู้ตัว สำนึกตระหนักชัดด้วยปัญญา
- (๖) กุสลธัมมานุโยค -การหมั่นประกอบกุศลธรรม
- (๗) สีสัมปทา -ความถึงพร้อมแห่งศีล
- (๘) ฉันทสัมปทา -ความถึงพร้อมแห่งฉันทะ
- (๙) อัตตสัมปทา -ความถึงพร้อมแห่งตนคือมีจิตใจซึ่งพัฒนาเต็มที่แล้ว

(๑) “อุปกุญฐปฏิฐานกุสโล” คือ *ย่อมเป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้ซึ่งอุเบกขา* นั่นคือ เมื่อจิตปราศจากโทษมีความพึงชานเป็นต้น เป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้ซึ่งอุเบกขา ด้วย *การกระทำ ความไม่ชวนชวาย ในการข่มและการยกย่อง เป็นต้น* ฉะนั้น ปุณฺณเจริญฺสมาริ ย่อมเป็น “ผู้ฉลาดในความตั้งไว้ด้วยอาการ ๑” เหล่านี้

(๒) วิปัสสนาภาวนากรรมฐาน หมายถึง การต่อยอดจาก “สมถภาวนากรรมฐาน” ที่ทำให้เกิด “จิตตสมาธิด้วยฌาน” คือ “จิตปราศจากนิวรณ์” ได้แก่ นิวรณ์ ๕-อวิชชา-อหิริ-อโมหะ-อวิโมกข์-อวิโมกข์ แล้วใช้จิตคุณภาพดังกล่าวนี้ เป็นบาทวิถีในการเจริญวิปัสสนา เพื่อให้เกิด “ปัญญาเห็นธรรม-ญาณทัสสนะ” (การเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์ในข้อหลุดพ้นด้วย “วิโมกข์ ๑”) นั่นคือ สภาวะธรรมตามที่เป็นจริง (ยถา ปชานํ = วิปัสสนานิमित คือ เห็นอาการไม่เที่ยง อาการเป็นทุกข์ อาการเป็นอนัตตา อันเป็นวิปัสสนานิमितแก่บุคคลผู้เป็นญาณจริต) ด้วย “ยถาภูตญาณทัสสนะ” ด้วยอำนาจแห่งอริยมรรค (อริยมรรค ๔ อริยมรรคมีองค์ ๘ อริยสัจจ์ ๔) เพื่อให้จิตสามารถหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง ฉะนั้น ดังชื่อว่า “ตตฺถ จ นิमितฺตํ คณฺหาหิ” ความว่า เมื่อภาวะที่เสมอกันแห่งอินทรีย์ทั้งหลายนั้นมิอยู่นั้น นิमितใดจะพึงเกิดขึ้นเหมือนเงาหน้าในกระจก ให้กำหนดถือเอานิमितนั้นจะเป็นสมณนิमितก็ดี วิปัสสนานิमितก็ดี มรรคนิमित ก็ดี ผลนิमितก็ดี คือ จงทำให้นิमितนั้นบังเกิด แล้วสรุปลงในพระอรหัตผล แต่อย่างไรก็ตาม ให้พิจารณาถึงความเสมอกันระหว่าง “สมถภาวนา” คือ สมาธิในวิปัสสนา-ญาณทัสสนะแห่งฌานวิโมกข์ คือ “สมาธิ ๑” กับ “วิปัสสนาภาวนา” คือ ยถาภูตญาณแห่งญาณวิโมกข์ คือ “วิโมกข์ ๑” ดังนี้

“สมาธิ ๑” หมายถึง *ความตั้งมั่นแห่งจิต* อันเป็น “สมาธิในวิปัสสนา-ตัววิปัสสนา” (ญาณทัสสนะ) โดยแยกประเภทตามลักษณะการกำหนดพิจารณาไตรลักษณ์ ข้อที่ให้สำเร็จความหลุดพ้น นั่นคือ “สุญญตตะ-อนิมิตตะ-อัปฺปณฺหิตตะ” ได้แก่

(๑) “สุญญตตสมาธิ” คือ สมาธิอันพิจารณาเห็นความว่าง ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดอนัตตลักษณะ

(๒) “อนิมิตตสมาธิ” คือ สมาธิอันพิจารณาธรรมไม่มีนิमित ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดอนิจจลักษณะ

(๓) “อัปฺปณฺหิตตสมาธิ” คือ สมาธิอันพิจารณาธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดทุกขลักษณะ

“วิโมกข์ ๓” หมายถึง ความหลุดพ้น ประเภทของความหลุดพ้น จัดตามลักษณะการเห็นไตรลักษณ์
ข้อที่ให้ถึงความหลุดพ้น นั่นคือ “สุญญตะ-อนิมิตตะ-อัปปมิตตะ” ได้แก่

- (๑) “สุญญตวิโมกข์” คือ หลุดพ้นด้วยเห็นความว่างหมดความยึดมั่น ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิด
จากปัญญาพิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นอนัตตา คือ หลุดพ้นด้วยเห็นอนัตตา แล้ว
ถอนความยึดมั่นเสียได้ = อาศัยอนัตตานุปัสสนา ถอนอัสตาภินิวส
- (๒) “อนิมิตตวิโมกข์” คือ หลุดพ้นด้วยไม่ถือนิमित ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญา
พิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นอนิจจัง คือ หลุดพ้นด้วยเห็นอนิจจตา แล้วถอนนิमितเสีย
ได้ = อาศัยอนิจจานุปัสสนา ถอนวิปลาสนิमित
- (๓) “อัปปมิตตวิโมกข์” คือ หลุดพ้นด้วยไม่ทำความปรารถนา ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจาก
ปัญญาพิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นทุกข คือ หลุดพ้นด้วยเห็นทุกขตา แล้วถอนความ
ปรารถนาเสียได้ = อาศัยทุกขานุปัสสนา ถอนตัณหาปณิธิ

เพราะฉะนั้น “ความเสมอกันของสมณะกับวิปัสสนา” นั้น ย่อมไม่ละเมิดล่วงแก่กัน และเป็นอันหนึ่งอัน
เดียวกัน ที่จะกลายเป็น “สมถผละ-เจโตวิมุตติ” และ “วิปัสสนาผละ-ปัญญาวิมุตติ” อันเกิดจากลำดับ การ
เจริญภาวนาด้วย (๑) “รูปฌาน ๔-รูปฌาน ๔-สมาบัติ ๘-นิโรธสมาบัติ (สัญญาเวทิตนินิโรธ)-อนุบุพ
วิหาร ๘-ฌานวิโมกข์” กับ (๒) “ญาณ ๑๖ (โสฬสญาณ)-อนุปัสสนา ๗-อนุปัสสนา ๑๐-วิปัสสนาญาณ ๘-
ญาณวิโมกข์” และธรรมทั้งหลายที่เหลือย่อมเป็น “สัมปยุตตธรรม-สหชาตธรรม” และผลลัพ์ที่ตามมา คือ
“ความเป็นพุทธะ-ความเป็นพระพุทธเจ้า” ด้วยความว่า “สภาวะแห่งผู้รู้-ผู้ตื่น-ผู้เบิกบาน” อย่างแท้จริง
แน่นอน “สัจจสภาวะแห่งพุทธะ” ดังกล่าวนี้ คือ “โพธิสมภาร” ที่สรุปประมวลลงที่ “คุณธรรม ๒” นั่นคือ
(๑) “กรุณา-อัปมัญญาธรรม” และ (๒) “ปัญญา-ญาณแห่งการหยั่งรู้” ดังนั้น พื้นฐานแห่งจิตใจ (อุปนิสัยใจ
คอ-จิตตสันดานที่ขัดเกลากิเลสดีแล้ว) ที่ได้รับการพัฒนาดีแล้ว คือ จิตที่ปราศจากนิวรณ์-จิตประภัสสร ด้วย
อรรถว่า “หมดจด-สะอาด-บริสุทธิ์-ผ่องใส-เบิกบาน-ไม่มีมลทิน-ปราศจากอุปกิเลส-อ่อน-ควรแก่งาน-
มั่นคง-ไม่หวั่นไหว” ซึ่งได้บรรลุถึง “จตุตถฌานกุศลจิต” (อุเบกขา-มานุเปกขา-ตตรมัมมัตตตา คือ ความ
เป็นกลางในอารมณ์นั้นๆ กับ จตุตถฌานเอกัคคตาแห่งสมาธิ คือ ความมีอารมณ์เป็นอันเดียว) อันเป็นขั้น
มาตรฐานแห่งสมณะ คำว่า “จิตประภัสสร” นั้น จะเริ่มเกิดขึ้นในภูมิแห่งสมถกรรมฐานตั้งแต่ “ปฐมฌาน-
ทุติยฌาน-ตติยฌาน” จนถึง “จตุตถฌาน” (รูปฌาน ๔) ที่เรียกว่า “เอกัคคตา-เอกัคคตาแห่งสมาธิ-สมาธิท
ริย์” ในการเข้าถึงฌานสมาบัตินั้น ควรพัฒนาจิตที่ปฏิสังขตด้วย “อัปมัญญา ๔” (เมตตากรุณา-เมตตากรุณา)
ดังบรรยายมาแล้วข้างต้น ซึ่งสามารถเสร็จ “ฌานสมาบัติ” ที่เป็น “อรุปฌาน ๔” แต่การเจริญด้วย “อัป
มัญญา ๔” นั้น ได้สูงสุดที่ “อาภิญญาญาณตนะ” ในขณะที่จิตเป็น “อุเบกขาเจโตวิมุตติ” จากนั้น ก็จะเป็นเรื่อง
อานาจิตที่จะเข้า “เนวสัจญานาสนัญญาตนะ” เมื่อผ่านขั้นนี้ เรียกว่า “สมาบัติ ๘” ย่อมถึงคุณชาติแห่ง
อนาคามีและอรหันต์ (สำเร็จ มรรค ๔-ผล ๔ มาแล้ว บาทส่วนหรือทั้งหมด) ได้ ซึ่งเป็นผู้มีปรีชาสามารถที่
ก้าวเข้า “นิโรธสมาบัติ-สัญญาเวทิตนินิโรธ” คือ สมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา นั่นคือ สำเร็จ “รูปฌาน ๔-

อรุปรมาณ ๔-สัญญาเวทยิตนิโรธ” ซึ่งเรียกว่า “อนุบุพพิหาร ๕” หมายถึง ธรรมเครื่องอยู่ที่ประณีตต่อกันขึ้นไปโดยลำดับ จากนั้น จึงเข้า “มรรคสมาธิจิต” และ “ผลสมาธิจิต” อย่างเต็มที่ ที่เรียกว่า “โลกุตตรธรรม ๕” คือ “อริยมรรค ๔-สามัญผล ๔-นิพพาน ๑ (นิพพาน ๒ = สอุปาทิเสสนิพพาน-อนุปาทิเสสนิพพาน)” ต่อไปซึ่งจะมี “อัสวักขยญาณ-ความตรัสรู้” ถัดจาก “ปัจจบเวกขณญาณ-ญาณทัสสนะอันมีปรีวัฏฏ์ ๓” เป็นอันดับสุดท้าย ดังเช่น พระพุทธเจ้าทรงได้ญาณความรู้ในยามสุดท้ายแห่งราตรีวันตรัสรู้

ในคำศัพท์ว่า “อุเบกขา” นั้น ย่อมเข้าถึงได้จากการเจริญ “พรหมวิหาร ๔-อัปปมัญญา ๔” (ได้สูงสุดถึง “อาภิกขุจัญญายตนะ” ในขณะจิตเป็น “อุเบกขาเจโตวิมุตติ” ตามความข้างต้น เพราะฉะนั้น การเจริญอัปปมัญญาธรรมจะทำให้เข้าถึงทั้งรูปาวจรจิตและอรูปราวจรจิต แต่ยังไม่ถึงโลกุตตรจิตตามอริยมรรค) ที่มีองค์ธรรมย่อยประกอบด้วย “เมตตา-กรุณา-มุทิตา-อุเบกขา” หรือเรียกรวมๆ ว่า “เมตตาธรรม-เมตตากรุณา” จิตที่ได้รับการพัฒนาขั้นสูงนี้ เรียกว่า “อธิจิตต์-จิตอันยิ่งยวด-โสภณจิต” ถ้าปราศจาก “อัปปมัญญาธรรม” แล้วย่อมไม่ใช่ “อธิจิตต์” อย่างแน่นอน ด้วยเหตุนี้ “ผู้ครองถือความเป็นอริยบุคคลแห่งพุทธะ” นั้น ย่อมมีจิตที่ปฏิสังขตด้วย “เมตตาธรรม” ที่มีจิตเป็นสมาธิในทุกขณะ เจริญด้วยอุเบกขาจิต ถึงมีจิตแห่งจาละและทานก็ตาม ก็เจริญปัญญาโดย “สัมมาทิฏฐิ” ในซึ่ง “โยนิโสมนสิการ” ย่อมเกิดเป็นคุณชาติแห่ง “กิริยาจิต” (อาการปราศจากเจตนาที่ย่อมไม่มีวิบากกรรม) ไม่ให้ “เสียดธรรม” ไม่มีอาการหลงแห่งโมหะ ไม่มีอาการไม่รู้จริงแห่งอวิชา อันมีอกุศลมูลเหตุแห่งรากเหง้าความชั่วมาจาก “มิจฉาทิฏฐิ” ดังนั้น “เมตตาจิต-กรุณาจิต-มุทิตาจิต-อุเบกขาจิต” นั้น คือ คุณชาติความดีของ “ภาวิตัตต์” ผู้ได้สำเร็จลุลถึง “ผู้ปราศจาก โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข-โทมนัส-อุปายาส เป็นธรรมดา” อันเป็นอารมณ์แห่งพระอรหันต์อริยสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของพวกเราทั้งหลาย ดังความว่า “เมตตาธรรมค้ำจุนโลก” จริงแท้แน่นอน ด้วยประการฉะนี้.

